

TÜRK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 34, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 18.07.2023

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 30.08.2023

Sayfa / *Page*: 190-225

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Dr. Muhterem SAYGIN

Millî Eğitim Bakanlığı (Denizli/Pamukkale-Osman Aydınli Meslekî ve
Teknik Anadolu Lisesi)

muhteremsaygn213@gmail.com

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN GARÂBÜ'S-SIGAR ADLI DİVANINDA ALLAH TASAVVURU¹

Öz

Allah'ın varlığı ve mahiyeti konusu, en eski çağlardan beri insanoğlunun merak ettiği konulardan biri olmuştur. Tarihi süreç içinde felsefe, tasavvuf, kelam gibi disiplinler Allah'ın varlığı ve mahiyeti konusunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. İnsan, Allah'ın yarattığı bir varlıktır. İnsanın aşkın bir varlık olan Allah'ı tanıyabilmesi ancak Allah'ın vahiy yolu ile kendisini kutsal kitaplarda insanlara tanıttığı ölçüde mümkün olabilir. Bunun dışında insanın Allah'ın mahiyeti ile ilgili tasavvurları; onun, içinde yaşadığı toplumun kültürü, algısı, birikimi, hayal gücü ile sınırlı kalacaktır. Tanrı tasavvuru; zamana, topluma ve dinlere göre değişebilmektedir. Allah'ın mahiyetinin ve zatının duyularla algılanamayışı sebebiyle İslam âlimleri, Kur'an-ı Kerim'de geçen isim, sıfat ve ifadeler vasıtasıyla Allah'ı tanımaya çalışmışlardır.

Sanatkâr, içinde yaşadığı toplumun dinî inanışlarını, maddi ve manevi kültür öğelerini; toplumun varlıkları, yaşamı ve evreni algılama biçimini kısaca yaşadığı devrin zihniyetini eserlerinde estetik bir biçimde ifade eden kişidir.

Farklı bilim ve sanat dalları ile ilgili zengin bir kaynağa sahip olan klasik Türk edebiyatı, Türk-İslam medeniyeti hakkında önemli bilgiler vermektedir. Klasik Türk edebiyatı metinlerinin kültürü aktarma işlevinin ortaya konulabilmesi

¹ Bu çalışma, "Ali Şir Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar Adlı Divanının Tahlili" başlıklı doktora tezinden genişletilerek hazırlanmıştır.

için disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada disiplinler arası yaklaşımla; metin merkezli, kültür bağlamı bir yöntem izlenerek Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında Allah tasavvuru konusu ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Allah, klasik Türk edebiyatı, Çağatay edebiyatı, Ali Şîr Nevâyî, Garâibü's-Sıgar.

THE IMAGINATION OF GOD IN ALI ŞİR NEVÂYÎ'S DIVINE NAMED GARABÜ'S-SIGAR

Abstract

The existence and nature of God has been one of the subjects that mankind has been curious about since ancient times. In the historical process, disciplines such as philosophy, mysticism and kalam have put forward different views on the existence and nature of God. Man is a creature created by God. It is possible for man to know God, who is a transcendent being, only to the extent that God introduces himself to people in the holy books through revelation. Apart from this, man's conceptions of God's nature; it will be limited to the culture, perception, accumulation and imagination of the society in which he lives. God vision; It can change according to time, society and religions. Due to the fact that the nature and essence of Allah cannot be perceived by the senses, Islamic scholars have tried to know Allah through the names, attributes and expressions in the Qur'an.

The artist reflects the religious beliefs, material and spiritual cultural elements of the society in which he lives; He is the person who aesthetically expresses the society's way of perceiving the beings, life and the universe, briefly the mentality of the era in which he lived.

Classical Turkish literature, which has a rich source of different science and art branches, provides important information about Turkish-Islamic civilization. There is a need for interdisciplinary studies in order to reveal the function of transferring culture of classical Turkish literature texts. In this study, with an interdisciplinary approach; Following a text-centered, culture-related method, the subject of God's imagination is discussed in Ali Şîr Nevâyî's divan named Garâibü's-Sıgar.

Key words: God, Classical Turkish literature, Chagatay literature, Ali Şîr Nevâyî, Garâibü's-Sıgar.

Giriş

Allah, kadîm (ezelî) bir varlıktır. Hâdis (sonradan yaratılan) bir varlık olan insan, tarihî süreç içinde kendisini ve tüm varlıkları yaratan Allah'ı arama ve tanıma çabası içinde olmuştur. Bu husus, insanlık tarihi boyunca tüm inanış biçimlerinin temel meselesi olarak görülmüştür. Bu arayış ve tanıma sürecinde insan, doğada gördüğü bazı varlıklara kudret ve azameti sebebiyle ya da kendisinde var olan bazı hususiyetlerin tanrıda da var olabileceği düşüncesinden hareket ederek bir tanrı tasavvuru oluşturmuştur. İnsanların bu süreçteki tüm yanılı ve sapkınlıkları, Allah'ın

insanlara kendi içlerinden gönderdiği elçiler vasıtası ile düzeltilmeye çalışılmış böylece kulun (insan), Allah'ı doğru bir şekilde tanınması ve ona olan kulluğunu eda etmesi sağlanmak istenmiştir.

İnsanlık tarihi süresince insanın ve toplumların tanrı algısı, toplumların içinde bulunduğu şartlara göre değişmiştir. Sanatkâr yaşadığı devirde, toplumun içinde yaşayan bir birey olarak kendisinin ve toplumun inanışlarının şekillendirdiği bir tanrı algısına sahiptir. Din, insan ve toplum hayatının önemli bir unsurudur. Klasik Türk edebiyatının oluştuğu zihniyet ortamı içinde sanatkârın zihninde Allah tasavvurunun şekillenmesinde din ve tasavvuf önemli bir yer teşkil etmiştir. Klasik Türk edebiyatının kaynakları tetkik edildiğinde akla ilk olarak din ve tasavvuf gelmektedir. Pek çok araştırmacı bu hususa dikkat çekmiştir. Klasik Türk edebiyatının kaynağı ile ilgili olarak Mine Mengi şu tespitlerde bulunmuştur:

“İslam kültürünün bilim dallarından kısaca söz ettikten sonra şimdi de bu bilim dallarından az ya da çok etkilenmiş olan eski Türk edebiyatının kaynağındaki diğer unsurları madde madde sıralayalım: a) İslam tarihi (Tarihî olay ve kişiler) b) İran mitolojisi (Mitolojik olay ve özellikle kişiler) c) Türk tarihi ve milli kültür unsurları (Gelenek ve görenekler) d) Dil malzemesi (Deyimler, atasözleri, halk söyleyişleri ve edebi dili yapan bütün unsurlar) Yukarıda maddeler hâlinde sıraladığımız bu unsurlardan önce, eski edebiyatımızın temelinde, kaynağını Kur'an ve hadislerden alan dinî inançlarla tasavvufun bulunduğunu unutmayalım” (2002: 14).

Ahmet Hamdi Tanpınar “On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde din ve tasavvufun klasik Türk şiirine tesiri hakkında şunları söylemiştir:

“Bu saray istiaresinin yanı başında eski cemiyette insanın iç nizamını yapan din ve bilhassa şiirde o kadar tesiri olan tasavvuf vardır. Tasavvuf sadece eski şiire sembolik lügatini ve mânâ âlemini ilave etmemiş bu hayal sistemini de benimseyerek kendi müteâline çıkartmış sırrı ancak vâkıflarınca bilinen, neşesini hakkıyla onların idrak edebileceği bir ucu sonsuzluğa dayanan bir dil hâline getirmiştir. Böylece sevgiliye ait çizgiler onunla hükümdar tipinin yeryüzünde sadece bir aksi olduğu Allah'a kadar çıkar. Bu çifte prestijin eski şiirin lirizmine her türlü dil davasının üstünde bir keskinlik ve derinlik kattığı muhakkaktır” (2001: 9).

Klasik Türk edebiyatı metinleri, farklı şekillerde yorumlanabilecek bir anlam ve hayal zenginliğine sahiptir. Din ve tasavvuf ile ilgili sözcüklerin klasik Türk edebiyatı metinlerinde kullanılması, sözcüklere yüklenen din ve tasavvuf ile ilgili anlamlar, bu metinlerin din ve tasavvuf çerçevesinde de değerlendirilmesini gerekli kıldığı gibi klasik Türk şiirinin anlam ve hayal zenginliğine katkıda bulunmaktadır: “*Dinî metinlerdeki simgeler, şiirin içinde niteliklerini değiştirirler, ama böyle bir değişiklik, simgeleri anlamsızlaştırmak şöyle dursun, onlara daha fazla anlam kazandırır*” (Andrews 2000: 83).

Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Ali Şîr Nevâyî; yaşadığı çağın din, tasavvuf, inanış gibi zihniyet unsurlarını eserlerinde estetik bir şekilde aktaran bir sanatkârdır. Bu çalışmada, Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgâr adlı divanında zikredilen İslami ve tasavvufi inanışlar bağlamında Allah tasavvuru metin merkezli bir yöntem izlenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Din ve tasavvuf ile ilgili unsurlar birbirini bütünleyen yapıda olduğundan din ve tasavvuftaki Allah tasavvuru birlikte ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen isim, sıfat ve ifadeler vasıtası ile dinde yaratılışın gayesi ve mahiyeti, Allah-insan (kul) ilişkisi açıklanmış, Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinden örnekler verilerek İslami çerçevede Allah tasavvuru konusu tahlil edilmiştir. Allah'ın isim, sıfat ve Kur'an-ı Kerim'de geçen ifadeler etrafında tasavvufta algılanış biçimi; tasavvufta insan-kâinat-tanrı ilişkisinin hangi telakkiler çerçevesinde ele alındığı hususu değerlendirildikten sonra eserde nazım şekilleri içinde geçen Allah isimleri ve Allah ile ilgili inanışlar, şükür, dilek, yemin, feryat ve şaşırma ifadesinin içinde geçen Allah lafzı, şairin tasavvur dünyasında Allah başlıkları altında Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar divanında Allah tasavvuru konusu tetkik edilip ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

İslam kaynaklarında Allah hakkında en doğru bilgiler şüphesiz Kur'an-ı Kerim'de geçen ifadelerdir. Kur'an-ı Kerim'de geçen Allah ile ilgili ifadeler ise ona nispet edilen isimler, onu niteleyen sıfatlar ve Allah hakkında zikredilen eylemlerdir. Bu ifadeler, Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette zikredilmiştir:

“Tanrı, Kur'an'ın ifadesiyle ‘ilk ve son, Zahir ve Batın’dır [el-Evvel, el-Ahir, el-Batın, ez-Zahir] (Sure 57: 3) ve Tanrı'nın sırrı Sure 59: 23-24'de özetlenmiştir: O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka tanrı yoktur. Padişah'tır, mukaddestir, selam, mü'min, müheymin, aziz, cebbar, mütekebbirdir! Allah (puta tapanların) ortak koşmalarından yücedir. O, yaratan, var eden, varlıklara biçim veren Allah'tır; En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'nun ululuğunu anarlar. O aziz, hakîmdir” (Schimmel 2002: 282-283).

İnsan, yaratılışı itibarı ile sınırlı özelliklere sahiptir. Bu bakımdan insan, naslarda Allah ile ilgili olarak verilen bilgiler nispetinde, Allah hakkında sınırlı bir biçimde bilgi sahibi olabilir veya Allah'ın yarattığı diğer varlıklardan hareket ederek İlahının kudret ve mükemmeliyetinin farkına varabilir. İslam kültüründe mutlak ve aşkın varlık olan Allah'ın sınırsız özellikleri karşısında, sınırlı özelliklere sahip olan insanın Allah'ın zatı hakkında düşünmesi hoş görülmemiştir.

“İnsanın Allah'ın zatını düşünmemesi gerekir. Çünkü dünyada ona benzeyen bir varlık yoktur. O, yarattıklarının hiçbirine de benzemez. O doğmamış, doğrulmamış bütün varlıklar ona muhtaç, o ise hiçbir şeye muhtaç değildir. O ebedî, onun yarattığı varlıkları ise fânidir. Yaratılan akıl, yaratanın zâtını ihata edip kavrayamaz. Ancak onun eserlerini ihâta etmeye ve kavramaya çalır. Onlarda dahi acizdir” (Karabey 2017: 291).

Bir hadis-i şerifte, “Tefekkerû fi sıfati'l-lâhi lâ tefekkerû fi zâti'llâhi, Allah'ın sıfatlarını tefekkür ediniz, Allah'ın zatını tefekkür etmeyiniz” (Yılmaz 2013: 638) denilmiştir. Bu sebeple, İslam kültüründe Allah, hakkında yer alan ifadeler, onu niteleyici mahiyet taşımaktadır. Aşağıdaki ifadeler bu durum için örnek teşkil etmektedir:

“Tanrı'nın isimlerinden el-Hâlik, ‘Yaradan’ el-Bârî, ‘Şekillendiren’ ve el-Musavvir, ‘Suret-veren’ O'nun mahlukatına dönük ilgisine işaret eden er-Râzık, ‘Rızık-veren’ gibi isimlerin ardından gelir. Tanrı el-Muhyî, ‘Hayat-veren’ ve el-Mümît, ‘Öldüren’dir. Tanrı, ‘her gün bir iştedir’ (Sure 55: 29), yani asla dinlenmez; ‘uyku ve dalgınlık O'na ulaşamaz’ (Sure 2: 255). Tanrı ayetlerini ‘ufuklar ve nefislerine’ (Sure 41: 53) yerleştirdiği gibi, ‘Adem’e isimlerini öğretmiş’ (Sure 2: 31), üstelik ‘Kur'an'ı öğretmiştir’ (Sure 55: 2)” (Schimmel 2002: 279).

Allah'ın en mükemmel özelliklerini ve vasıflarını ifade eden isimler vardır. Bu isimlere, İslam terminolojisinde “esmâ-i hüsnâ” denir. Kur'an-ı Kerim'de zikredilenlerin sayısı yüzden fazladır. Hadislerde Allah'a nispet edilen başka isimler de vardır. Esmâ-i hüsnâ bir dinî terim olarak Allah'ın doksan dokuz adını karşılamaktadır (Topaloğlu 1995: 404).

Esmâ- i hüsnâ ifadesi, Kur'an'da da geçmektedir. A'raf Suresi'nde en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu, ona güzel isimleri ile dua edilmesi gerektiği söylenmiştir: “En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çecekler!” (A'raf 7/180).

Allah, “vâcibü'l-vücûd” bir varlıktır. Onun dışındaki bütün varlıklar, onun dilemesiyle yaratılmıştır ve yok olucudurlar. Allah hakkında Kur'an'da en çok zikredilen hususiyetlerden birisi, onun yaratıcı vasfıdır. Bu husus, pek çok ayette Allah'ın ilk yaratmayı yapan ve onu tekrarlayan olduğu şeklinde zikredilmiştir:

“Varlığı ilk yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir” (Rûm 30/ 27). “Cezaları işte budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir yaratılmayla dirilecekmiz öyle mi?” (İsrâ 17/ 98). “Peki onlar,

Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır. (Resulüm) De ki: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştircektir; Allah her şeye kâdirdir. O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O'na varacaksınız. Ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı çaresiz bırakabilirsiniz. Allah'ın dışında bir himayeciniz ve yardımcınız da yoktur. Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, işte bunların rahmetimden ümitleri olmaz ve bunlar için acı bir azap vardır” (Ankebût 29/ 19-23).

İnsanın Allah'ı tanıma isteği, insanlık tarihinin en eski ve temel sorunlarından biri olmuştur. Kur'an'da bu husus, Hz. İbrahim'in Allah'ı arayış ve tanıma çabasının anlatıldığı ayette şu şekilde dile getirilmiştir:

“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim” (En'âm 6/76-79).

İnsan, mutasavvıfların ibret nazarıyla baktıkları kâinatı müşahede ederek Allah'ın var ve bir olduğu bilgisine ulaşabilecek akli kapasiteye sahip bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu açıdan bakıldığında yaratılan tüm varlıklar, Allah'ın varlığının delilidir:

“Bütün mahlûkat birer ayettir; geceyle gündüzün değişimi bir ayet olduğu gibi, koca ile karısı arasındaki sevgi de bir ayettir; mucizeler birer ayettir (Sure 30: 19-25); bütün bunlar her şeyin kaynağı hay olan Allah'ın varlığını kanıtlamaktadır. Bu ayetler yalnızca “ufuklarda” yani kâinatta değildir; aynı zamanda insanların nefislerinde yani insanın anlama ve hayran kalma yeteneğinde, aşk ve merak duygusunda, hissedilebilen, düşünülebilen ve tecrübe edilebilen her şeyde bulunur. Âlem adeta görececek gözü, işitecek kulağı olanların Allah'ın ayetlerini tanıyıp, böylece kendi müşahedeleriyle Yaradan'ın zatına yönelebilecekleri uçsuz bucaksız bir kitaptır” (Schimmel 2002: 13).

İnsan, hikmet gözü ile kâinata baktığında Allah'ın varlığını kavrayabilecek bir mahiyette yaratıldığına göre İslam ve tasavvuf düşüncesi çerçevesinde yaratmanın gayesi nedir? Sorusuna cevap aramamız gerekmektedir.

Kur'an'da insanlar ve cinlerden bahsedilen ayette, yaratmanın gayesi hakkında açıklama yapılmıştır. İnsanlardan ve cinlerden birçoğunun kalpleri olduğu hâlde kavrayamadıkları, gözleri olduğu hâlde görmeyip kulakları olduğu hâlde işitmedikleri söylenerek Allah'ı tanıma ve ona kulluklarını eda etme noktasında gaflet içinde olanların hayvandan daha kötü bir durumda olduğu ifade edilmiştir: “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır*” (A'raf 7/179).

İnsanın yaratılış maksadının açıklandığı bir başka ayette insanın iyi ve kötü durumlarla imtihan edilmek için yaratıldığı ifade edilmiştir: “*Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz*” (Enbiyâ 21/35).

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın tüm insanları, ilahlığına şahit tuttuğunu ifade ettiği ayette yaratılışın gayesi şu ifadelerle açıklanmıştır:

“Rabbin Âdemoğulların’dan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elbette öyle! Tanıklık ederiz dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, Bizim bundan haberimiz yoktu! demeyesiniz; yahut önce atalarımız Allah’a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helak mı edeceksin! Demeye kalkışmayasınız” (A‘râf 7/172-173).

Allah’ın varlıkları yaratma süreci ile ilgili olarak A‘râf Suresi’nde geçen ezeli misak, şairler tarafından aşk konusu çevresinde ele alınıp şarap ile ilgili metaforlar oluşturulmuştur:

“Şarap ile benzeştirilen aşk, başta Tanrı’nın kendi güzelliğini görmek ve göstermek arzusunun insan şeklinde tezahür edişi sürecinin başlangıcında insan ruhlarına Elest Meclisi’nde Ben sizin rabbiniz değil miyim? şeklinde hitap edişinde mistik karakterli bir ontoloji meselesi olarak karşımıza çıkmakta; böylelikle asırlarca süren divan şiirini neredeyse bütünü ile aşk edebiyatı görünümüne büründürmektedir. Varlığın oluşumunda belirleyici ve temel bir faktör olarak ortaya çıkan aşk, Tanrı’dan kopan ve bu sebeple onunla tekrar birlik (vahdet) hâlini yaşamayı temel amaç edinmesi gereken insanın ona yükselişi (seyr-i urûc) yolculuğunda da vazgeçilmez bir vasıta görevi üstlenir ve insanı, insan-ı kâmil hâline getirip vahdete (Tanrı ile mutlak birliğe) götürücü en temel unsur olur. İşte aşkın bütün bu hâllerini en güzel şekilde anlatan kelime ‘şarap’tır” (Doğan 2008: 68-69).

Klasik Türk şiirinde sıkça kullanılan yaratmanın aşk ile ilişkilendirildiği bu metaforlar, Ali Şîr Nevâyî’nin şiirlerinde de yer almıştır. Âşık, şarap ve âşıklık sebebiyle zahidin (şeyh) kendisini ayıplamasını istemez. Aşk ona ezelde Tanrı takdir etmiştir.

‘Işık u mey iy şeyh ezeldin ser-nüvişt irmiş maña

Veh ni’tip hoş körmegey min Tinriniñ taqdirini (B. V. G. 603/6)

(Ey şeyh [zahit!]² Aşk ve şarap bana ezelden yazılmıştır, ben nasıl Tanrı’nın takdirini hoş görmeyeyim?)

Ezelde aşk davasını kabul eden âşık, sevgiliden gelen bütün eziyetlere seve seve katlanmıştır:

Nevâyî yâr ni cevri itse cânğa minnet koy

Ezelde çünkü bu da‘ vini tâ ebed kıldıñ (G. S. G. 371/7)

(Nevâyî! Ezelde bu davayı (aşk) sonsuza kadar kabul ettin. Sevgili ne kadar cevri etse onu canına minnet gör).

Klasik Türk edebiyatında şairler, yaratılışın gayesini insanın Allah’ı tanınması (bilmesi) ve onu sevmesi olarak görmüşlerdir. Bu durum, şu kudsî hadis ile ilişkilendirilerek “*Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbattü en u‘ rife fe-halaktü’l-halka li-ya‘ rifün*” (Yılmaz 2013: 396) “*Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeye mahabbet ettim ve bilinmek için halkı yarattım*” (Karabey 2017: 146) pek çok şiirde açık veya örtük biçimde dile getirilmiştir.

Tasavvuf geleneğinde insanın dışındaki varlıkların da kendi lisanlarınca Allah’ı zikrettiği düşüncesi mevcuttur.

“Müslümanlar, yaratılan her şeyin kendi hâl lisanıyla Yaradan’a hamdettiğini anlamışlardır; çünkü bu, onların yaratılış gayesidir. Böylece bütün âlem adeta dinsel bir ışık altında görülebilir: bu, görünürde dünyevi bile olsa her insan davranışının dinsel açıdan

² Tahlilini yaptığımız Garâibü’s-Sıgar adlı divanda Ali Şîr Nevâyî, şeyh kelimesini genellikle zahit anlamında da kullanmıştır.

değerlendirilmesinin ve ilahi olarak vahyedilmiş, Şeriata göre düzenlenmesinin nedenidir” (Schimmel 2002: 13-14).

Allah’ın varlıkları bilinmek ve sevilme için yarattığı düşüncesi; aşk kavramı etrafında ele alınmış, mutasavvıflar tarafından bir metafora dönüştürülmüştür. Klasik Türk edebiyatının kapalı yapısı sebebiyle ister beşerî (tensel, mecazi) ister ilahi (hakiki) olsun şairler aşkı, kainatın yaratılış sebeplerinden birisi olarak düşünmüşlerdir. Onlara göre aşk, insanı kemale erdiren bir vasıta. Bu düşünce, tasavvufî bir mahiyette, Molla Câmî’nin klasik Türk edebiyatında pek çok kez nazım şeklinde tercüme edilen ve nazire yazılan şu beytinde ifade edilmiştir:

Hüsn-i hîş ez-rûy-ı hûbân âşkârâ kerdei

Pes be-çeşm-i âşîkân ân-râ temâşâ kerdei (Macit 1991: 523).

(Kendi güzelliğini güzeller şeklinde gösterdin, sonra da dönüp âşığın gözünden seyrettin.)

Kâinatın yaratılma sebebi, pek çok klasik Türk edebiyatı şairinde olduğu gibi Nevâyî’de de aşktır. Dünyanın bir yokluk dershanesi olarak düşünüldüğü aşağıdaki beyitte aşk, asıl öğrenilmesi gereken ilim olarak telakki edilmiş, onun dışındaki her şeyin ayrıntı olduğu söylenmiştir:

‘Işk irmiş aşl-ı ‘ilm fenâ ders-gâhıda

Ehl-i uşûl her ni dir ki ser-be-ser fûrû‘ (B. V. G. 291/4)

(Yokluk dershanesinde asıl ilim aşkmış, düşünürlerin söylediği her şey baştanbaşa ayrıntıdır.)

Ali Şîr Nevâyî, Garâibü’s-Sıgar’ın dibacesinde geçen rubaide Allah’ın aşk denizini doldurup insana söz incisi ile keyfiyet cevheri vererek onu bu denize dalgıç yaptığını söyleyerek yaratılışın gayesini açıklamıştır:

Şubhânellâhi hüve’l-‘aliyyü’l-müte‘âl

Kim eyledi ‘ışk baħrını mâl-â-mâl

İnsanı çü anda saldı ğavvâs-mişâl

Hem gevher-i hâl birdi hem dürr-i maķâl (H. D. Rub. 1)³

(Her şeyden münezzeh olan yüceler yücesi Allah, aşk denizini ağzına kadar doldurup keyfiyet cevheri ve söz incisi verdiği insanı dalgıç gibi bu denize saldı.)

Nevâyî’ye göre canın tende olmasının sebebi aşktır. Şair, sevgilinin olmadığı can ve tenin birbirini istemeyeceğini ifade etmiştir. Bu düşüncesini, “Tiñri için” yemin ifadesiyle vurgulamıştır:

İstemes birbirmi sinsiz cân u ten Tiñri için

Kim anı mundın ħalâş itkil munı andın ħalâş (G. S. G. 284/6)

([Ey sevgili], Allah adı için can ve ten birbirini sensiz istemez. Canı tenden teni candan kurtar.)

³ Garaibü’s-Sıgar’ın dibacesi olan Hutbe-i Devâvîn’den alınan şiirler, tarafımızdan numaralandırılarak H. D. kısaltması ile verilmiştir. Garaibü’s-Sıgar’ın dibace kısmı dışındaki numaralandırmalar, Günay Kut’un Hazırladığı “Garâibü’s-Sıgar inceleme-Karşılaştırmalı Metin” adlı eserden alınmıştır. N. Ş. Metin Karaörs’ün hazırladığı Nevâdirü’ş-şebâb adlı eserin, B. V. Kaya Türkay’ın hazırladığı Bedâiyü’l-Vasat adlı eserin, kısaltmasıdır. Bu kısaltmaların yer aldığı beyit ve şiirler mezkûr eserlerden alınmıştır. G. gazel, Mes. mesnevi, Rub. rubai, Muk. mukatta‘ât, N. nazımın kısaltmasıdır.

Tasavvufi imajlar çerçevesinde şair, âşık kisvesine bürünmüş bir kişi, Allah ise sevgili olarak düşünülmüştür:

Nevâyî ehl-i cünûn zümresiğa kirdi ilâhî

Çü eyledin anı Mecnûn özünüñi kııl aña Leylâ (N. Ş. G. 2/7)

(Ey Allahım! Nevâyî, deliler zümresine dâhil oldu. Onu Mecnûn eyledin kendini de ona Leylâ eyle.)

Mutlak varlık Allah'tır. Onun dışındaki tüm varlıklar onun iradesi üzerine yaratılıp yok edilirler. Bu sebeple mutasavvıflar; kâinatı eser, Allah'ı da müessir olarak telakki etmişlerdir. Onlara göre insan, Allah'ın varlığını onun eserlerinden anlayabilir. İnsan, tabiata ibret nazarı ile bakarak Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti hakkında bazı çıkarımlarda bulunabilir:

“Mutasavvıflara göre bir tek mutlak varlık vardır. O da Allah'tır. Asıl kudret sahibi ve ebedî olan O'dur. Kâinat ve onda gördüğümüz şeyler hakiki ve bağımsız bir varlığa sahip değildirler. Hepsi Allah'ın eseridir. Onlarda hakiki bir kudret ve bekâ yoktur. Onlarda gördüğümüz kudret ve bekâ iğretidir, ödünçtür. Allah belirli bir süre sonra onlardaki kudreti ve bekâyı geri alır. Bunu tabiattaki canlılarda her sene müşâhede ediyoruz. Allah, her yıl bitkileri ve hayvânları öldürüp tekrar diriltir. Tabiat adeta sımfıdaki yazı tahtasıdır. Allah, âdetâ bir öğretmen gibi yazar, sonra yazdıklarını silip tekrar yazar” (Karabey 2017: 215).

Tasavvuf düşüncesinde insan, Allah'ın varlığını kavrayabilecek bir donanıma sahip olarak yaratıldığından diğer mahlûkattan üstün bir varlık olarak kabul edilmiştir. İnsanın biyolojik ve fizyolojik yapısı, âlemin yapısıyla benzeşmektedir. Mutasavvıflar bu benzerliklerden yola çıkarak insan için “âlem-i suğrâ” (Cebecioglu 2014: 43) tabirini kullanmışlardır:

“Mutasavvıflara göre ‘âlem büyük insan, insan ise küçük âlem’dir. Çünkü insanın fiziki ve biyolojik yapısı, âlemin bir özeti mahiyetindedir. Âlemde var olan her şeyin bir benzeri insanda da bulunmaktadır. İnsan, zatı bakımından sonradan yaratılmış olması dolayısıyla Hak'tan gayridir; fakat sahip olduğu ilahi hakikat itibariyle ise Hakk'ın aynıdır, denmiştir. Bu hakikati ve manevi yönü dikkate alınarak insana âlem-i kübrâ (büyük âlem) da denmiştir” (Ögke 2015: 96).

Yeryüzü, insanın yaşam alanıdır. Canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan her şey yeryüzünde bulunmaktadır. Din ve tasavvuf düşüncesinde insanın yaşam alanını oluşturan yeryüzü (Ümmühât-ı süfliyye) ve gökyüzü (Âbâ-yı ulviyye), canlıların yaşamları için gerekli olan hava, su, toprak ve ateş ile ilgili olarak sırasıyla anne, baba ve çocuklar şeklinde bir imaj oluşturulmuştur:

“Tanrı evrende ‘anâsır-ı erba‘a dört unsur yaratmıştır. ‘Âbâ-yı Ulviyye’ yüce babalar denen gökteki varlıkların ‘Ümmehât-ı Süfliyye’ denen yerdeki analarla birlikteliği ile dört unsur su, toprak, ateş ve hava yaratılmış, bunlardan da maden, bitki ve canlılar meydana gelmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de ‘Bütün canlılar sudan yaratılmıştır’ ayeti vardır (Enbiyâ Sûresi, 31. âyet). Arapça ‘hây’ kökeninden ‘hayvan’ canlı demektir. İnsan da bir hayvandır. Ancak insanın ‘irâde-i cüz’iyye’ olan aklı (İrâde-i Külliyye: Tanrı), düşüncesi, bilinci (şu‘ûr), düşüncesini dili ile anlatması vb. nitelikleriyle hayvandan üstündür” (Mazıoğlu 2017: 81).

Canlıların yaşam alanının oluşumu hakkında fikir veren bu metafor, Schimmel'in belirttiğine göre Mevlana'nın şiirlerinde, yeryüzü (kadın), gökyüzü (erkek) şeklinde geçmektedir. “Mevlana'nın, ‘Yeryüzü kadın, gökyüzü ise erkek gibidir’ şeklindeki sözleri, gerçek talibe artık ilginç gelmesede de âşık hâlâ manevi maşukuna şöyle seslenebilmektedir:

Sen benim göğümsün, ben senin toprağın

İçime ne yerleştirdiğini yalnız sen bilirsin” (2002: 24).

Canlıların yaşam alanı ile ilgili bu tasavvur, Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında da geçmektedir. Allah'ın tüm varlıklara yaratılış giysisi giydirdiğinin söylendiği aşağıdaki beyitte, Allah'ın varlıkları yoktan var etmesi hakikati anlatılmaktadır. “Dört ümmühât” ile kastedilen anâsır-ı erbaa (dört unsur), “yitti âbâ” ile kastedilen ise yedi kat gökyüzüdür:

Dimey yitti âbâ vü dört ümmühât

Ki hilkat tomı keydi çün kâyinât (G. S. Mes. 683/116)

Allah'ın kâinatı, güzel bir biçimde yaratması hakkında mutasavvıflar, nakkaşların çizdiği güzel resimlerden esinlenerek mecazi anlamda âlem için nakış, Allah için nakkaş tabirini kullanmışlardır:

“Eskiden Allah'a ‘nakkâş-ı ezeli’ denirdi. Nakış renkli olur. Dünya da eski deyimle televvün yani renkler âlemidir. Kâinat ve içindeki her şey nakıştır. Onu yapan ise Allah'tır. Kitaptan nasıl kâtip, yazar, tablodan nasıl ressam akla gelirse, bu kâinatı görünce de hemen hâtıra onu yaratan gelmelidir. Zaten kâinat, Allah'ın bilinmesi için yaratılmıştır. Allah kendisini bildirmek için kâinatı halk etmiştir. Allah kendisini bildirmek için kâinatı halk etmiştir. Bir hadîs-i kudsîde bunu açıkça şöyle: ‘Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbâbü en u'rife fe-halaktü'l-halka li-ya'rifûnî’ (Yılmaz 2013: 396) Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeye mahabbet ettim ve bilinmek için halkı yarattım” diyerek belirtmiştir” (Karabey 2017: 146).

1. Garâibü's-Sıgar'da Nazım Türleri İçinde Geçen Allah İsimleri

Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında Allah, divanın dibacesi olan Hutbe-i Devâvîn bölümünde ve divanın asıl kısmında pek çok şiirde zikredilmiştir. Ali Şîr Nevâyî, Türk-İslam edebiyatı geleneğine uygun olarak her nazım şeklinin ilk örneklerine Allah adını zikrederek başlamış, Allah'ın varlığı, birliği, yüceliği, kudreti Allah'a yakarış ve benzeri hususlar; şairin ilk tercih ettiği konular olmuştur. Divanda Allah, İlah, Hak, Rab, Tiñri kelimeleri genel anlamda Allah'ı ifade etmek üzere kullanılan sözcüklerdir. Nevâyî, bu sözcüklerden sırasıyla en çok Allah, Hak, Rab ve Tiñri i kelimelerini tercih etmiştir.

Hutbe-i Devâvîn adlı dibacede ilk iki rubainin ilk mısraları Arapçadır ve şair bu mısralarda Allah'a hamd ve tesbihte bulunmuştur. Divânın rubâ'ıyyât kısmındaki ilk rubainin ilk dizesi Arapçadır ve hamd ü sena mahiyetindedir. Divanın mukatta'ât kısmındaki ilk şiirin başlığı içinde “Tiñri zâtî haqîkatide” şeklinde bir ibare geçer ve şiirin konu bakımından özünü teşkil eder. Garâibü's-Sıgar'da gazellerin yer aldığı bölümde ilk dört gazel tevhitir. İkinci, üçüncü, dördüncü, gazellerin başında sırasıyla; “Hazret-i Bârî Ta'âlânîñ Hamd ü Şenâyide, Hazret-i Bârî Ta'âlânîñ Tevhidide, Ve Eyzan Lehu Fi't-tevhîd” şeklinde yer alan başlıklar bu gazellerin tevhit konusunu ele aldığını gösterir. Beşinci gazel “Ve Lehu Eyzan Fi'l-münâcât” başlığını taşımaktadır. Altıncı gazel de “Ve Eyzan Lehu” başlığını taşıyan bir münacattır. Divanın (G. S. 684) şiiri ile (G. S. 734) numaralı şiiri konu itibarı ile tevhit özelliği gösterir.

Divanda Tiñri, Rab, Allah, Hak gibi ifadeler; bazı esmâ- i hüsnâ isimlerini karşılayacak şekilde kullanılmıştır: “Hak bilir, Hak tanukdur” ifadesiyle Allah'ın Âlim, “Hak kılmış veya Hak yaratmış” ifadelerinin geçtiği beyitlerde Allah'ın Hâlık ismine, Lutuf kelimesiyle Cemâl, Kahır kelimesiyle Celâl ismine çağrışım yapılan pek çok beyit vardır. Bazı beyitlerde Allah'ın esmâ-i hüsnâda yer alan birden fazla ismine çağrışım yapılmıştır. Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında Allah'ın isimlerinin kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda göstermiştir.

İsim	Frekans
Allah	108
Alim	1
Baki	1
Bârî Ta'âlâ	1
Cemâl-Celâl	2
Evvel-Âhir	1
Fettâh	1
Gaffâr	1
Hak	25
Muhyî	2
Hâlık	8
Hudây	2
Feyyâz	1
İlah	4
Latîf	1
Kâdir	1
Kerîm	2
Mûcîb	1
Mü'min	1
Mütekebbir	1
Rab	51
Rahmân	1
Rahîm	1
Rezzâk	1
Sabûr	1
Samed	2

Settâr	1
Tevvâb	1
Tiğri	24
Velî	1

Tablo: 1 Allah'ın isimlerinin kullanımı

1. 1. Allah

Garâibü's-Sıgar'da Allah ismi “ve lehu refe‘ allâhû kıdrahû, ve lehu kıddesallâhu rûhâhû, ve lehu kıddesallâhu sırrehû” gibi başlıkların içinde, şiirlerde “şubhânellâhi hüve'l- ‘aliyyü'l-müte‘âl” gibi Arapça duaların içinde ya da hayranlık ifadesi olarak ikileme içinde “Allah Allah” biçiminde geçmiştir.

1. 2. Alîm

Âşığın çektiklerini ancak Allah bilebilir. Aşağıdaki beyitte, Allah'ın Alîm ismi anımsatılmıştır:

Şeh-süvârım her kaçan cevân kıılır

Maıv olup bilmen özümni Hâk bilür (G. S. G. 196/1)

(Şah gibi at süren sevgilim ne zaman yürüse kendimi kaybedip kendimi bilmez olurum, benim o hâlimi ancak Allah bilir.)

Allah Alîm'dir. Kalplerde olanı bilir. Aşağıdaki beyitte şair, gönlündeki arzusunu Allah'ın bilebileceği gerçeğinden hareketle “Hak tanuk dur” ifadesini kullanmış, Allah'ın Alîm ismine çağrışım yapmıştır.

Hâk tanuk dur kim tiriglikdin maña sin sin murâd

Yoksa ‘âlemniñ yokı barı ber-â-ber dur maña (G. S. G. 16/2)

(Allah şahittir, yaşamaktan muradım sensin. Yoksa dünyanın varlığı ve yokluğu benim için birdir.)

1. 3. Baki

Câvid, ebedî anlamına gelir. Aşağıdaki şiirde Câvid ilâhî ifadesi, Allah'ın Baki ismini karşılayacak şekilde zikredilmiştir. Şair, Hz. Muhammed'in Hak yoldan sapanların mahallesinin mahzunlarına, cehalet çölünün mecnunlarına şefaet etmesini istemiş; kendisi de Hz. Muhammed'in şefaatine erişmek istediğini söylemiştir:

Dalâlet kûyiniñ maıhzûnlarığa

Cehâlet deştiniñ mecnûnlarığa

Şefi‘ itkil anı câvid İlâhî

Mini hem kıoymağıl nevmîd İlâhî (H. D. Mes. 1/5-6)

(Baki olan Allah! Hak yoldan sapmışların mahallesinin mahzunlarına, cehalet çölünün mecnunlarına onu [Hz. Muhamed'i] şefaetçi kııl, beni de o şefaatten mahrum etme.)

1. 4. Bârî

Bârî: “Bir model olmaksızın canlıları yaratan anlamına gelir” (Topaloğlu 1995: 414). Garâibü’s-Sıgar’ın iki ve üç numaralı şiiri, “Hâzret-i Bârî Ta‘âlânîñ Hamd ü Şenâyide, Hâzret-i Bârî Ta‘âlânîñ Tevhîdide” başlığını taşıyan tevhit niteliğinde gazellerdir. Başlıkta Allah’ın Bârî ismi, “Hâzret-i Bârî Ta‘âlâ” terkinin içinde geçmiştir.

1. 5. Cemâl-Celâl

Allah’ın kahr ile tecelli etmesine Celâl, lutf ile tecelli etmesine ise Cemâl denmektedir (Cebecioğlu 2014: 94). Aşağıdaki beyitte Allah’ın bu iki ismine çağrışım yapılmıştır:

Ay min-i ser-geştedin geh fârg ü gâhî melûl

Kahrın ol luftuñ bu yâ rab kim ni ‘âdet dur saña (G. S. G. 18/2)

(Ey Allah’ım! Avare bir âşık olan ben; bazen her şeyden uzağım, bazen hasta ve biçareyim. Bu nasıl âdetindir? Birisi kahrından, diğeri lüfundandır.)

1. 6. Evvel-Âhir

Yanağının sayfasında ezel hattından yazılan güzellik dibacesinde ebed noktası tuğra olan sevgili diyerek seslenen Allah’tır. Beyitte Allah’ın Evvel ve Ahir isimleri anımsatılmıştır:

Ay safhâ-i ruhsârîñ ezel hattıdın inşâ

Dîbâce-i hüsnünde ebed noktası tuğrâ (G. S. G. 3/1)

(Ey yanak sayfasında ezel yazısı olan, güzellik dibacesinde ebed noktası tuğra olan [Allah]!)

Aşağıdaki beyitte Allah’ın yaratıcı vasfını ifade etmek için “Hâlik-i zü’l-celâl”, Allah’ın Ezel ve Ebed isimlerine karşılık gelen yok olmayan ve yok olmayacak olan anlamındaki Lem-yezel ve Lâ-yezâl ifadelerine yer verilmiştir. Allah’ın Evvel, Âhir ve Hâlık ismi zikredilmiştir:

Üçünç ol ki çün Hâlik-i zü’l-celâl

Ki hem Lem-yezel kildi hem Lâ-yezâl (G. S. Mes. 683/112)

(Üçüncüsü celal sahibi Hâlık olan Allah’tır. O hem Evvel, hem Âhir’dir.)

1. 7. Fettâh

Zikirlerin içinde esmâ-i hüsnâda geçen isimler söylenir. Beyitte oluşturulan tasavvur şu şekildedir: Sabah vaktinde meyhanede âşığın baş ağrısının ıstırabı meyhaneyi kaplamış, âşık “yâ Fettâh yâ Fettâh” diyerek zikir çekmiştir. Fettâh kelimesinin anlamına da çağrışım yapan şair, bu kapalılığın ortadan kalkması için Allah’ın Fettâh ismini zikretmiştir.

Şabâh mey-kede bağığ durur humârım tünd

Ta‘ accüb itmeñ eger zıkrım olsa yâ Fettâh (G. S. G. 107/6)

(Sabah vaktinde meyhaneyi şiddetli şarhoşluk baş ağrım kapladığından sabah zikrimin “yâ Fettâh yâ Fettâh” olmasına şaşırma.)

1. 8. Gaffâr

Gaffâr ismi divanda yüz yedi numaralı şiirin (Ve lehu gaffârallâhu lehu) başlığı içinde geçmiştir.

1. 9. Hak

Hak, fiilen var olan, mevcudiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan anlamına gelen Allah'ın ismidir (Topaloğlu 1995: 414). Divanda yirmi beş kez geçen bu isim genellikle yukarıda zikredilen anlamda kullanılmıştır:

Tartmağ zûlm ü sitem cânıma hâş olğan dik

Ƙılmağ ol ikkini Hâğ eyledi cânânıma hâş (G. S. G. 286/4)

(Zulüm ve sitem çekmenin canıma has olduğu gibi Allah, zulüm ve sitem etmeyi de sevgilime has kılmıştır.)

Divanda, beytin bağlamı içinde Hak kelimesi, Allah'ın diğer isimleri yerine de kullanılmıştır. “Hâğ tanığdur, Hâğ bülür” gibi ifadelerin yer aldığı beyitlerde Allah'ın Alîm, Basîr gibi isimleri hatırlatılmıştır. Hak kelimesinin kendi anlamı dışında çağrıştırdığı Allah isimleri ilgili maddeler içinde değerlendirilmiştir.

1. 10. Hâlık

Aşağıdaki beyte göre âşık, her an ayrılık acısı çektiğinden şair, Allah'ın âşığı ayrılık için yarattığını söylemiş, beyitte Allah'ın Hâlık ismine işaret edilmiştir:

Yüz belâ hicrân tapar her dem bu mağzûn cân için

Tiñri gûyâ kim yaratmış dur mini hicrân için (G. S. G. 481/1)

(Her an bu mahzun can yüz bela veren ayrılık bulur, sanki Allah beni ayrılık için yaratmıştır.)

Allah, ezelde sevgiliyi güzel yarattığından sevgilinin cevri, kibri, nazı âşığın gönlüne hoş görünür. Beyitte Allah'ın Hâlık ismine çağrışım yapılmıştır:

Cevr ü luğf u kibr ü nâz andın köñülge hûb irür

Hâğ ezelde zâtını anıñ yaratıp tur çü hûb (G. S. G. 52/6)

(Allah onun [sevgili] zatını ezelde hoş yarattığından sevgilinin cevri, lütfu, kibri ve nazı gönle hoş görünür.)

Gül-i ra' nâ, bir kısmı sarı, bir kısmı kırmızı renkli güle denir. Güneşin günün belli vakitlerinde sararıp belli saatlerinde kızıl renge bürünmesi durumunu şair, Allah'ın yaratma bağında buna benzer pek çok “gül-i ra' nâ” var diyerek ifade etmiştir. Beyitte güneş ve gül arasında renk ve şekil bakımından çağrışım yapılmış; Allah'ın Hâlık ismi hatırlatılmıştır:

Ƙuyaşğa geh kızarmağ gâh sarğarmak irür andın

Ki şun' uñ bâğda bar ol şıfat yüz miñ gül-i ra' nâ (G. S. G. 2/5)

(Güneş bazen sararır, bazen kızarır. Allah'ın yaratma bağında güneş gibi binlerce gül-i ra' nâ vardır.)

Sabah vaktinde güneşin doğma anında gökyüzü kızıl renge bürünür. Şair bu durumu, ateşle gösteri yapan hokkabazın ağzından ateş çıkarması şeklinde açıklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette Allah'ın ilk yaratmayı yapan ve onu tekrar eden olduğu belirtilmiştir (Rûm 30/27, İsrâ 17/49, Ankebût 29/19-23). Dünya'nın, Güneş'in, Ay'ın hareketleri ve doğada tekrar edilen olaylar, canlıların yaşamasını sağlamaktadır. Allah'ın yaratma vasfının anlatıldığı beyitte; sabah vakti göğün kızıl olması durumu, hokkabazın ağzından her nefes çıkan alevlere benzetilmiş; Allah'n Hâlık ismi anımsatılmıştır:

Şun' uñ kıliban şubhını ol nev' muşaf bid

Kim mihr otın ağzından iter her nefes ifşâ (G. S. G. 3/5)

(Yaratma kudretin sabah vaktini hokkabaz yaptığından ağzından her an güneş ateşini çıkarır.)

Allah'ın yoktan var etmesi anlamına gelen Hâlık ismi, Hz. Muhammed'i övmek için yazılmış bir gazelden alınan aşağıdaki beyitte Allah'ın tüm varlıkları yaratmasına işaret etmektedir. Şair, bu durumu Arapça bir ibare olan Allah'ın yarattığı her şey anlamına gelen "mâ hâlaqallâh" ifadesi ile desteklemiştir:

Teh-be-teh bu tokuz eflâkdin ötkende idi

Yuğarı hâlik olup mâ hâlaqallâh tehiñ (G. S. G. 351/5)

([Hz. Muhammed], Allah'ın yarattığı dokuz feleği en aşağıdan en yukarıya kadar baştan başa geçmişti.)

Âşık, sürekli aşk acısı çekmektedir. Şair bu durumu, Allah'ın kendisini (âşık) ayrılık için yarattığını söyleyerek anlatmıştır. Beyitte Allah'ın Hâlık ismi hatırlatılmıştır:

Yüz belâ hicrân tapar her dem bu mahzun cân için

Tiñri gûyâ kim yaratmış dur mini hicrân için (G. S. G. 481/1)

(Her an bu mahzun canım, yüz ayrılık belası bulur. Sanki Allah beni ayrılık için yaratmıştır.)

Zerre-güneş metaforunun yer aldığı beyitte; sevgilinin yanağı güneş, ağzı zerre olarak düşünülmüştür. Beyitte mihr kelimesinin sevgi anlamı düşünüldüğünde ağız, âşık ile özdeşleştirilerek sevgilinin yanağı sevgili olarak tasavvur edilmiştir. Allah, sevgiliyi güneş olarak yarattığından sevgilinin zerreyi zekât olarak vermesi gerektiği söylenmiş, Allah'ın Hâlık ismine çağrışım yapılmıştır:

‘ Ârızîñ mihride ağzîñ dur gedâlig kılğanım

Hâk sini hûrşîd kılmış zerrei birgil zekât (G. S. G. 78/3)

(Yanağının sevdasında ağzın benim sana köle olduğum gibi kölelik yapmaktadır. Allah seni güneş olarak yaratmış, zerreyi zekât olarak vermen gerekir.)

1. 11. Muhyî

Sevgilinin gözleri hasta eder; dudakları ise iyileştirir, canlılık verir. Aşağıdaki beyitte Tiñri kelimesi, esmâ-i hüsnâda yer alan isimlerden Muhyî (dirilten, can veren, ömür veren) anlamında kullanılmıştır:

Haste irdim közidin yitkürdi la‘ lin ağzıma

Tiñri cân birdi velî çıktım besî bîmârlıg (G. S. G. 311/2)

(Sevgilinin gözleri beni hasta etmişti ve o hastalıktan çok acı çekmiştim. Sevgilinin dudağının bana can vermesi için Tanrı onu bana gönderdi, Tanrı bana can verdi.)

1. 12. Hudây

Hudây, Farsça bir kelime olup "Allah" anlamına gelir (Devellioğlu, 2002: 378). Hudây divanda iki beyitte "Hudây için" yemin ifadesinin içinde geçmiştir:

Vefâga va‘ de kılıp tur dip ötme ay kâşîd

Hudây için maña keyfiyyetin digil meşrûh (G. S. G. 106/4)

(Ey haberci! Sevgili vefaya vade kılar deyip geçme. Allah için bana durumu açıkla.)

1. 13. Feyyâz

Allah'ın Feyyâz isminin geçtiği beyitte, Feyyâz olan Allah'ın feyz eşğine bir nihayet olmadığı için Nevâyî'nin sözü ölüye can verecek niteliktedir, denilmiştir. Şair beyitte şairlik vasfının kendisine Allah tarafından verildiğini ifade ederek şairliğini övmüştür:

Bolur ölüge Nevâyî hadîsi cân birse

Nidin ki feyz işikin bağlamay durur Feyyâz (G. S. G. 287/9)

(Feyyâz olan Allah, feyz eşğine bir sınır koymadığından Nevâyî'nin sözleri ölüye can verse buna şaşılmaz.)

1. 14. İlâh

Divanda dört kez geçen İlâh kelimesi, "lâ ilâhe illallah" şeklinde Allah'ın varlıkları mükemmel yaratması durumu karşısında hayret ifadesi olarak ya da genel anlamda Allah yerine kullanılmıştır:

Yüz ü közünde mu' ayyen kemâl-i şun' -ı ilâh

Ni yüz durur bu ni köz lâ ilâhe illâllâh (G. S. G. 536/1)

(Senin yüzünde ve gözünde Allah'ın tüm varlıkları mükemmel bir biçimde yaratma vasfı aşikârdır. O ne güzel yüz, bu ne güzel gözdür; Allah'tan başka ilah yoktur.)

Aşağıdaki beyitte Allah'ı ifade etmek için Kird-gâr ve Pâdişâh kelimesiyle birlikte İlâh kelimesi zikredilmiştir:

İlâhâ Pâdişâhâ Kird-gârâ

Saňa açuğ nihân u âşkârâ (G. S. G. 5/1)

(Ey Padişah! Ey Yaratıcı! Ey Allah! Gizli, açık her şey sana ayandır.)

1. 15. Latîf

Sevgilinin güzelliğinin anlatıldığı aşağıdaki beyitte, Allah'ın Latîf ismine yer verilmiştir:

Ol şıfat zatıñ leţâfet ' aynıdın cân-bağş dur

Kim hemânâ anı mazhar kıldı ism-i el-Latîf (G. S. G. 318/2)

(İsmi Latîf olan Allah, Latîf ismi ile tecelli ettiğinden senin zatın güzellik pınarından can bağışlamaktadır.)

1. 16. Kâdir

Ali Şîr Nevâyî, Garâibü's-Sıgar'ın mukatta'ât kısmındaki ilk şiirinde Allah'ın kudretini anlatmak için, deniz örneğini vermiştir. Akli ile Allah'ın zatını düşünebilenler onun kudretini deniz suyunun miktarından anlayabilirler. Şair, şiirin başlığında Tanrı'nın zatının hakikati karşısında akli cahil ve şaşkın görür. Şiirde Allah'ın Kâdir ismine çağrışım yapılmıştır:

Garâibü's-şığâr muqatta'âtınıñ ser-suğânları Tiñri zâtî haqîkatide kim hıred mebhût u nâ-dân dur ve ehl-i hıred fertût u hayrân

Hağ zâtığa birev ki hıred birle fikr iter

Atın il içre ' âkil u ferzâne eyleben

Mikdârını tiñiz suyınıñ ister añlamak

Lîkin habâb câminı peymâne eyleben (G. S. Muk. 684/1)

(Garâibü's-Sıgar mukatta'larının ilk sözleri Allah'ın zatının hakikatleri ile ilgilidir: O'nun zatı hakkında akıl, şaşkın ve cahil kalır, akıl ehli hayran ve bunamış hâldedir.

Allah'ın zatı hakkında adını halk içinde akıllı ve filozof diye tanıtan bir kişi, akılı ile düşünse O'nun zatının kudretinin derecesini suda oluşan kabarcıkları kadeh kılarak [Şiirde habab şekil bakımından kadeh olarak düşünülmüş, kadeh aşkın sunulduğu bir araç olarak tasavvur edilmiştir. Allah'ın zatının yüceliği şaire göre ancak aşk ve akıl ile yani sevgi ve akıl yolu ile anlaşılabilir] deniz suyunun miktarından anlamak ister.)

1. 17. Kerîm

H. Muhammed'in ezelde güzel ahlak üzere yaratıldığının ifade edildiği beyitte, Allah'ın Kerîm ismi zikredilmiş ve Hâlîk ismine çağrışım yapılmıştır:

Zihî ezelde kerem eyleben saña hâllâk

Kerîm hilkat içinde mekârim-i ahlâk (G. S. G. 320/1)

(Allah, seni ezelde kerem eyleyerek ne güzel yaratmıştır. Seni güzel bir yaratılış üzerine yaratan Allah, sana ahlak güzelliği vermiştir.)

Aşağıdaki rubaide esmâ-i hüsnâda geçen Kerîm ismi yer almıştır. Şiirde, mey kelimesi Hak (Allah) kelimesi ile beraber zikredildiğinden mecazi anlamda aşk anlamı taşımaktadır:

Ol dem ki kıyaş battı vü sarğardı şafağ

Bezmiñğa şafağ-gûn mey ile bir revnâk

Ni Haqnı unut ni meyni koyğıl muñlak

Kim tañla irür Tiñri kerîm ü ber-ħağ (G. S. Rub. 806/LXXIII)

(Güneş batıp şafak sarardığında bezmine şafak renkli kadeh ile bir aydınlık ver. Ne Hakk'ı unut ne de meyi [aşk] terk et. Çünkü iyilik ve doğruluk üzerine olan Allah bunu ayıplamıştır.)

1. 18. Mücîb

Klasik Türk şiirinin aşk anlayışına göre sevgiliye kavuşma yolunda âşık, pek çok sıkıntı çeker. Aşk değerli kılan âşığın çektiği acılardır. Aşk, tasavvufi anlamda kişiyi olgunlaştıran bir araçtır. Şair, aşk yolunda sıkıntı çekerek yok olduğunu ifade ettiği aşağıdaki beyitte, sevgilinin ömrünün uzun olması için Allah'a dua etmektedir. Müminler, kudret sahibi olan Allah'tan dilek dilerler çünkü Allah, dualara icabet edendir. Aşağıdaki beyitte Allah'ın Muhyî ve Mûcîb ismi hatırlatılmıştır.

Helâkim vaşl ara miñdin bir ittiñ

Ki birgey Tiñri bir yaşıñğa miñ yaş (G. S. G. 257/2)

(Sana kavuşmak için çabalarken beni [binden bire azalttın] helak ettin. Tanrı sana bire bin yıl ömür versin.)

1. 19. Mü'min

Tapşurmak, göndermek, emanet etmek (Rahimi 2016: 1499) anlamına gelmektedir. Allah'ın, Rahîm ismi, merhamet eden anlamına geldiği gibi koruyan, esirgeyen anlamına da

gelmektedir. Esmâ-i hüsnâdan olan Mü'min; güvenlik veren, gözetip koruyan anlamına gelir. Aşağıdaki beyitte, Allah'ın Rahîm ve Mü'min ismine çağrışım yapılmıştır.

Köñül cân birle bardı hem-rehing min derd ile turdum

Saňa cân birle köñlümni sini Tiñrige tapşurdum (G. S. G. 415/1)

(Ey sevgili! Gönül, can ile ben yoldaşım olan derd ile huzuruna vardım. Sana can ile gönlümü, seni de [esirgeyen, güvenlik veren] Allah'a emanet ettim.)

1. 20. Müte'âlî, Mütekebbir

Garâibü's-Sıgar'da bazı şiirlerde Allah adının yerine "Tiñri Te'âlî, Tiñri Kerîm, Tiñri Rezzâk" adlandırmalarına yer verilmiştir. Bu ifadelerin her biri, Allah'ın esmâ-i hüsnâ isimlerine karşılık gelmektedir. Tiñri Te'âlî, Mütekebbir ve Müte'âlî isminin anlamı ile örtüşmektedir, besmelenin içinde geçen Rahmân ve Rahîm kelimeleri de Allah'ın isimlerindedir:

Gerçi irür Tiñri ta'âlî sözi

Baştın ayağığa Kelâm-ı Kadîm

Kör ki irür evveli her sûreniñ

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm (H. D. N. 6)

(Kelâm-ı Kadîm'in baştan sona tüm sözleri Mütekebbir olan Allah'ın sözüdür. Bak; her surenin başı Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, sözüdür.)

1. 21. Rab

Garâibü's Sıgar'da elli bir kez geçen ve elli bir numaralı gazelde redif olarak kullanılan Rab kelimesi, genel olarak Allah'ın ismi anlamındadır. Bazı beyitlerde "Rab" dua, feryat ve hayret ifadesi içinde zikredilmiştir.

1. 22. Rahmân ve Rahîm

İnsan, zorluklar karşısında kudret sahibi olan Allah'a sığınır. Ayrılık, âşık için zor bir durumdur. Âşık, bu durumdan kurtulabilmek için Allah'ın merhametine sığınmıştır. Beyitte Allah'ın Rahmân ve Rahîm ismine çağrışım yapılmıştır:

Niçe bolğay maña hecr içre tazallüm yâ Rab

Eyle bu zulm ara hâlimğa teraħħum yâ Rab (G. S. G. 51/1)

(Ey Allah'ım! Ayrılık bana büyük bir zülümdür. Zulüm içindeki bu hâlîme merhamet et.)

1. 23. Râfi'

Fena çölünde yol alanların makamının yükseltileceğinin söylendiği beyitte, Allah'ın Râfi' ismi anımsatılmıştır:

Fenâ deştide seyri bolğaç tamâm

Hağ andın soñ itkey'atâ ol mağâm (G. S. Mes. 683/131)

(Allah, fena çölünde yolculuğunu tamamlayanlara, o makamı ondan sonra verir.)

Âşıklar arasında makamının yüceltilmesini isteyen Nevâyî, aşağıdaki beyitte Allah'ın Râfi' ismine telmih yapmıştır. Beyitte; nimet, izzet, makam veren Allah'ın hamd edilen bir varlık olduğu ifade edilmiştir:

‘Uşşâk ara yâ Rab ki Nevâyîğa maķâmî

Birgil ki siniñ ĥamdıña bolsun tili gûyâ (G. S. G. 3/9)

(Ey Allah’ım! Âşıklar arasında Nevâyî’nin makamını yükselt, Nevâyî’nin dili seni övmeye başlasın.)

1. 24. Rezzâk

Divanda esmâ-i hüsnâ isimleri, bazı beyitlerde açıkça söylenmiştir. Bazı beyitlerde ise beytin bağlamından hareketle esmâ-i hüsnâda yer alan isimler çıkarılabilmektedir. Aşağıdaki beyitte; Allah’ın kişi fena makamına erişmeden ona kavuşma saadetini nasip etmeyeceği söylenmiştir. “Tiñri” kelimesi; rızık, kısmeti dağıtması bakımından şiirde yer almıştır. Beyitte Tiñri kelimesi, Rezzâk anlamındadır:

Fâni ol ger ister irseñ vaşl kim kılmas naşîb

Kimni bir devletķa kim Tiñri sezâ-vâr eylemes (G. S. G. 242/8)

(Kavuşmak istersen fena makamına ulaş, bu makama ulaşmadan Tanrı kimseye kavuşma saadetini nasip etmez.)

Aşağıdaki beyte göre âşığa ağlamayı Tanrı nasip ettiğinden âşığın ağlaması, hitam bulmamaktadır:

Dimeñiz aĥbâb kim kılmas mu sin bes yığlamak

Kim maña Tiñri naşîb itmiş tükenmes yığlamak (G. S. G. 331/1)

(Ey dostlar! Ağlaman yetmez mi demeyin. Allah bana tükenmez ağlama nasip etmiştir.)

Kul (insan), acizdir. İnsanın Allah’ı dost kabul ederek ondan rızık istemesi gerekir. Beyitte, Allah’ın Rezzâk ismine vurgu yapılmıştır. Şair, bu duruma namazı delil göstermiştir.

Yir öper sin rızık üçün minnet yüküdin ĥâm bolup

Tiñri yârıñ kim kılıp sin ĥoş namâzî iĥtirâ‘ (G. S. G. 299/6)

(Minnet yükünden iki büklüm olup rızık için yer öpersin, Allah yârindir. Kıldığın namaz bunun içindir.)

“Tiñri Rezzâk” ifadesinin geçtiği beyitte, insanın rızıkını Allah’ın verdiği hatırlatılarak insanın rızık için başkalarına muhtaç olmaması gerektiği söylenmiştir.

Tiñri Rezzâk kildi rûzî üçün

Eyleme özni ĥalkķ ara muĥtâc (G. S. G. 100/6)

(Rezzâk Tanrı, rızık vermek için geldi; rızık için kendini başkalarına muhtaç görme.)

1. 25. Sabûr

Allah’ın esmâ-i hüsnâdaki isimlerinden birisi de Sabûr’dur. Aşağıdaki beyte göre Nemrud, Allah’a yüzbinlerce kez ikiyüzlülük ettiği hâlde, Allah ona Sabûr ismi ile tecelli etmiştir:

Şabûr ismi bilen kılsañ tecellî

Ķılıp Nemrûdķa yüz miñ müdârâ (G. S. G. 5/2)

(Nemrud yüz binlerce kez ikiyüzlülük ettiği hâlde ona bile Sabûr isminle tecelli edersin.)

1. 26. Samed

Aşağıdaki beyitte, Allah'ın Samed ismine yer verilmiştir.

Şamed kılgâç zühûr ol nev' kim aşnâm olur ma' dûm

Bolur bütler barı mebhût bolgâç ol şanem peydâ (G. S. G. 37/4)

(Put gibi güzel olan sevgili ortaya çıkınca güzellerin hayret içinde kaldığı gibi Samed olan Allah zuhur edince tüm putlar yok olur.)

1. 27. Settâr

Divanda geçen Allah'ın isimlerinden bir diğeri de Settâr'dır. Garâibü's-Sıgar'da başlıkların içinde geçen "ve lehû seterallâhu 'uyûbehu" Allah'ın ayıpları örten anlamına gelen Settâr ismini karşılamaktadır.

1. 28. Tevvâb

İnsan, hata yapar. Beşer şaşar sözü, bu durumu güzel bir şekilde anlatmaktadır. Kul, işlediği günahlardan pişman olup Allah'tan af dilemelidir. Çünkü Allah, tevbeleri kabul edendir. Aşağıdaki beyitte, Allah'ın Tevvâb ismi anımsatılmıştır:

Kılıp tilâveti İslam ilige kaçd itme

Ki Tiñri allıda tapkuñ nedâmet ay hâfız (G. S. G. 298/6)

(Ey hafız! Kur'an okuyup Müslümanlara karşı kötülük düşünme. Pişman olup Allah'a tevbe et.)

1. 29. Velî

Allah'ın isimlerinden birisi de Velî'dir. "Velâyet (vilâyet) kökünden türeyen Velî, dost yardımcı demektir" (Topaloğlu 2013: 24). Aşağıdaki beyitte Allah'ın Veli ismine çağrışım yapılmıştır:

Yâr eger hüd yâr dur bolsun barı âfâk haşm

Tiñri yâver bolsa a' dâ kaçdığa ni i' tibâr (G. S. G. 179/2)

(Sevgili kişiye yâr olduktan sonra bütün ufuklar düşman olsun. Kişinin dostu Allah olduktan sonra düşmanının onun canına kast edecek olmasının bir hükmü yoktur.)

2. İslam ve Tasavvufa göre Allah ile İlgili İnanışlar

İslam ve tasavvuf çerçevesinde Allah ile ilgili inanışlar, Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı eserinde yer almıştır. Bu inanışlar ile ilgili açıklamalar ve örnek beyitler aşağıda verilmiştir.

2. 1. Aşkî Âşığın Gönlüne Allah İlham Eder

Şarabın mecazi anlamda aşk anlamında kullanıldığı beyitte, âşığa aşk yolunu ilham edenin Allah olduğu söylenmiştir:

Humâr öltürmüş irdi bolmasañ muğ deyriğa 'âzim

Bu işke ay Nevâyî eyledi Tiñri sini mülhem (G. S. G. 409/9)

(Ey Nevâyî! Şarabın verdiği baş ağrısı mug kilisesine [meyhane] doğru gitmesen seni öldürmüştü. Bu işi sana ilham eden Allah'tır.)

2. 2. Allah Dilediğine Gayb İlmini Verir

Sevgilinin ağzı, yok denecek kadar küçüktür. Şair, sevgilinin ağzının var olup olmadığı hususunu, şüphe uyandıracak bir şekilde anlatmıştır. Beyte göre sevgilinin ağzının varlığını ancak Allah'ın gayb ilmi verdiği âşık, görebilmektedir. Beyitte Allah'ın dilediği kuluna gayb ilmi verdiği ifade edilmiştir:

Ağzınıñ sırrı maña ma' lûm eger irmes ni ' ayb

Hîç kimge zerreî çün birmemiş Hâk ' ilm-i gayb (G. S. G. 55/1)

(Ağzının sırrı bana malumdur. Malum olmasa da buna şaşılmaz, Allah hiç kimseye zerre kadar gayb ilmi vermemiştir.)

2. 3. Allah Saadeti Dilediğine Verir

Tasavvuf düşüncesine göre sevgiliye kavuşmak isteyen kişi, varlığından kurtulmalıdır. Aşağıdaki beyitte Allah'ın kavuşma saadetini ancak fena makamına ulaşabilene nasip edeceği söylenmiştir:

Fâni ol ger ister irseñ vaşl kim kılmas naşib

Kimni bir devletka kim Tiñri sezâ-vâr eylemes (G. S. G. 242/8)

(Sevgiliye kavuşmayı dilersen varlığından kurtul. Allah varlığından kurtulmayana kavuşma saadeti nasip etmez.)

2. 4. Allah Her Şeyi Görür ve Bilir

İnsana gizli olan, Allah'a aşikârdır.

Yâ Rab ulus nihânı imes tur nihân saña

N'idey nihân gamımnı irür çün ' ayân saña (G. S. G. 6/1)

(Gizli derdimi niçin sana açıklayayım? Ey Allah'ım! İnsanların sakladıkları sana gizli değildir.)

2. 5. Allah'a Kavuşmayı Arzulayan Dünyadan Elini Eteğini Çekmelidir

Tasavvuf düşüncesinde dünya, teveccüh edilmemesi gereken bir yer olarak nitelendirilir. İnsan, fâni olan dünyaya ve dünya nimetlerine meyletmeyip Allah'a kavuşmayı arzu etmelidir. Aşağıdaki beyitte Allah'a kavuşmayı arzu edenlerin dünyadan elini eteğini çekmeleri gerektiği hatırlatılmıştır:

Hâk tiler bolsañ Nevâyî silk dünyâdın itek

' ışkıñ olsa pâk koyma bu murdâr ara (G. S. G. 24/11)

(Nevâyî! Hakk'a kavuşmayı dilersen dünyadan elini eteğini çek. Aşkın pak olsa da bu pis yerde aşkını koyup gitme.)

2. 6. Allah'ın Kudreti Her Şeyden Üstündür

Allah'ın kudreti karşısında kanadı kırık sinekle büyük bir fil, acizyetlerini Allah'a arzetmeleri bakımından farksızdırlar.

İzhâr-ı ' acz iterde cenâbında bir durur

Nîşi sınık siñek bile pîl-i demân saña (G. S. G. 6/6)

(Acizliklerini göstermeleri bakımından kanadı kırık sinek ve iri bir fil senin yüceliğinin karşısında birdir.)

2. 7. Allah Mekândan Münezzehtir

Allah lâ-mekândır. Onun olmadığı mekân ve ona izafe edilen mekân tasavvur edilemez.

Çaysı mekân ara sini istey ki kevnde

Sinsiz imes mekânî vü yok tur mekân saña (G. S. G. 6/2)

(Seni hangi varlık içinde isteyeyim. Senin olmadığı mekân bulunmadığı gibi sana mekân da izafe edilemez.)

2. 8. Her Şey Allah'ın Varlığının Delilidir

Gizli ve açık her şey, Allah'ın varlığının delilidir:

Sini tapmak besi müşkil dur u tapmaslık âsân kim

İrür peydâlığıñ pinhân velî pinhânlığıñ peydâ (G. S. G. 2/2)

(Seni bulmak çok zor bulamamak, çok kolaydır. Aşıkârlığın gizli, gizliliğin aşıkârdır.)

2. 9. Her Varlık Allah'a Muhtaçtır

Allah, her varlığı nimetleriyle besleyen, muhtaç olmayan, kendisine muhtaç olunanıdır.

Muhtâc siniñ dergehiñe husrev u dervîş

Perverde siniñ ni' metiñe câhil ü dâna (G. S. G. 3/7)

(Senin dergâhına dervişler de padişahlar da muhtaçtır. Senin nimetlerinle cahil de bilgin de beslenir.)

Asrın sultanları da evsiz barksız dilenciler de hacetlerini Allah'tan isterler.

Zâhir kılrda hacet irür hazretiñde ting

Sultân-ı 'aşr u sâyil-i bî-hânumân saña (G. S. G. 6/5)

(Ey Allah'ım! Asrın sultanları da evsiz barksız dilenciler de ihtiyaçlarını sana arz ederler.)

2. 10. Hz. Muhammet Allah'ın Sevgili Kulu ve Elçisidir

Aşağıdaki beyitte Allah, Hz. Muhammed'in adına Habib diyen sevgili olarak ifade edilmiştir.

Zihî vişalige tâlib tutup özin mañlûb

Mañbetidin atıñnı Hâbîb atap Mañbûb (G. S. G. 43/1)

(Âşığın sevgiliye kavuşma arzusu ne hoştur. Sevilen [Allah], sevgisinden sevgilinin adını habib [Hz. Muhammet] koymuştur.)

2. 11. Melekler, Allah'ı Tesbih Eder

Melekler, Allah'ın adını zikrederler. Aşağıdaki beyitte bu husus anlatılmıştır:

Tiñri zikri kim melâyikke gîdâ-yı rûh irür

Bu gîdâmı Hâk yoluğa kirgen ilge zâd bil (G. S. G. 378/5)

(Allah adını zikretmek melekler ruh gıdasıdır. Hak yoluna girene bu gıdayı azık olarak gör.)

2. 12. Müminler Cennette Allah'ın Didarını Görmeyi Arzular

Müminler, cennetin nimetlerinden çok Allah'ın didarını görmeyi arzular. Aşağıdaki beyte göre bezm-i elestte onun didarını görüp âşık olanlar, cennette tekrar onun didarını görmeyi isterler.

Bu irdi sözüm kim didim min garîb

Yana Tiñri dîdâr kılgay naşîb (G. S. Mes. 683/147)

(Sözüm bu şekildeydi ben tuhaf söyledim. Allah, yüzünü tekrar görmeyi nasip etsin.)

3. Dilek (Dua), Yemin, Feryat, Şükür, Şaşırma ve Hayranlık İfadesinin İçinde Geçen Allah Lafzı

Divanda Allah lafzı; bazı dilek (dua), şükür, yemin, feryat ve şaşırma ifadelerinin içinde yer almıştır. Dilek (dua) ve yemin ifadelerinde Allah'ın adının zikredilmesi, tüm dinlerde kutsal bir varlık olarak kabul edilen Allah üzerine dilek dileme ve yemin etme amacını taşımakta, bu düşünce ile ortak kutsal varlık olan Allah'ın adı söylenmektedir. Şükür ifadelerinin içinde geçen Allah lafzı, yaratan, rızıklandıran, her şeye gücü yeten Allah'a duyulan minneti ifade etmek için kullanılmıştır.

3. 1. Dua, Dilek ve Yemin İfadesi

Garâibü's-Sıgar'ın pek çok yerinde Allah lafzının geçtiği şiir ve beyitler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, Hüseyin Baykara'ya dua ederken "Tiñri" kelimesini tercih etmiştir. Beyitte güçlü ve zayıf herkesin sığınağı olan Hüseyin Baykara'nın eşliğini, Tanrı'nın muhkem kılması için dua edilmiştir:

Şâh-ı Gâzî işikin Tiñri besî tutsun kim

Nâ-tüvânlarğa penâh oldı vü hânlarğa melâz (G. S. G. 135/7)

(Şah-ı Gâzî'nin [Şah Hüseyin Baykara] eşliğini Allah muhkem kılsın. O eşik, düşkünlere ve hanlara sığınak oldu.)

Aşağıdaki beyitlerde insanların ortak kutsalı olması bakımından "Tiñri için, Hudây için" ifadesi kullanılmıştır. Ortak kutsal değer üzerine yapılan temennilerin herkes tarafından kabul göreceği düşüncesi, bu tabirin kullanılmasına sebep olmuştur.

Dostlar köñlüm hadîşin dimeñiz Tiñri için

Kim min ol dîvâne-i ser-geştedin bî-zâr min (G. S. G. 494/3)

(Dostlar! Allah adı için gönlümdekileri kimseye anlatmayın. O avare deliden ben çok çektim.)

Aşağıdaki beyitte yemin ifadesi olarak "Hudây için" tabiri zikredilmiştir:

‘Aql ü cândın ‘ışkıda bîgâne bolduñ ay köñül

Kit Hudây için bu kündin soñ mini hem tanıma (G. S. G. 540/5)

(Ey gönül! Aşkta akıl ve cana yabancı oldun. Allah için git bu günden sonra beni de tanıma.)

Allah, her şeye kâirdir. Kullar, bütün dileklerini ondan dilerler. Aşağıdaki beyitlerde, "yâ Rab" dua ifadesi olarak kullanılmıştır:

Bir eyesiz it bolup irdi Nevâyî yârsız

Bolmasun yâ Rab ki hergiz bende sulţândın cüdâ (G. S. G. 41/7)

(Nevâyî, yârsız sahipsiz bir it gibidir. Ey Allahım! Kimse benim gibi sultanından [sevgili] ayrı kalmasın.)

Ĥân-ı vaşlda üküş ni^c met ara dur ağıyâr

Rûzî it bizge hem ol nev^c tena^c um yâ Rab (G. S. G. 51/4)

(Rakip, kavuşma sofrasında nimetler içindedir. Ey Allah'ım! Bir gün bize de onun gibi nimetleri nasip et.)

3. 2. Feryat İfadesi

“Yâ Rab” ifadesi, Garaibü's-Sıgar'da feryat ifadesi olarak da zikredilmiştir. Aşağıdaki beyte göre âşık, mahşer ehlinin “yâ Rab” şeklindeki feryatları ve gürültüsü ile ayılabilecek derecede sarhoş olmayı arzulamaktadır. Beyitte mest kelimesini, mecazi anlamda (aşk) düşünmek mümkündür.

Mest kıl andağ ki baş kıoyşam meğer bolğay maña

Maşşer ehli yâ Rab ü gavğasıdın bî-dârlıg (G. S. G. 308/3)

(Beni o derce sarhoş yap ancak mahşer ehlinin “yâ Rab” şeklindeki feryat ve gürültüsünden ayılabileyim.)

Âşık “yâ Rab” diyerek feryat etmektedir. Beyte göre âşığın (gönül) bu feryatları insanları uyutmamaktadır:

Niçe ilni gice yâ Rab ay köñül

Koymagay uykuga yâ Rab yâ Rabiñ (G. S. G. 353/3)

(Ey gönül! Gece “yâ Rab yâ Rab” şeklindeki feryatların pek çok yerdeki insanları uyutmamaktadır.)

3. 3. Şaşırma ve Hayranlık İfadesi

Şaşırma ifadesinde Allah lafzının geçmesi, Allah'ın yaratma kudreti karşısında hayran olma durumunu ifade eder. Bu durum, Nevâyî'nin şiirlerinde de görülmektedir:

Dem-be-dem köñlüm birip cân nağdin ister vaşlını

Allâh Allâh tilbe köñlümniñ ^c aceb sevdâsı bar (G. S. G. 198/2)

(Gönlüm zaman zaman can nakdini verip sana kavuşmayı diler. Allah Allah deli gönlümün nasıl bir sevdası [sevda kelimesi ile aynı şekilde yazılan sûda kelimesi alışveriş anlamına gelir. Kelime beyitte hem sevda hem de alışveriş anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.] var?)

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından bahsedilen beyitlerde sevgilinin güzelliği karşısında hayret ve şaşkınlık içinde kalma durumu, Allah'ın sevgiliyi güzel bir surette yaratması hususuna işaret edilerek anlatılmaktadır. Bu beyitlerde, şaşkınlık ve hayret ifadesi olarak Allah'ın adı zikredilmiştir:

Veh ki köñlümni şikâf itti külümsüp ağzı

Ėoncalarını nitip açtı bu tebessüm yâ Rab (G. S. G. 51/5)

(Sevgili gülümseyince ağzı, gönlümü parça parça etti. Ey Allah'ım! Bu tebessüm goncaları nasıl açtırdı?)

3. 4. Şükür İfadesi

Aşağıdaki şiirde Allah'ın verdiği tüm nimetlerin karşılığında Allah'a şükür ifadesi olarak "El-hamdü li-mevcûdi'l-hedâyâ ve ni' am" ifadesi geçmektedir:

El-hamdü li-mevcûdi'l-hedâyâ ve ni' am

Kim itti vücûd bâğdın hâr-ı ' adem

Ol bâğda her gül otı kim çıktı ' alem

Cân öyini yaruttı nazar şem' ini hem (H. D. Rub. 2)

(Nimetleri veren, mahlûkata lütuf ve ihsanda bulunan Allah'a şükürler olsun. O varlık bağından yokluk dikenini yarattı. O bağda her gül ateşi baş vermeye başlayınca nazar mumu ve can evi aydınlandı.)

Âşık için sevgilinin güneş yüzünü gördüğü gün Tanrı'nın kutlu günüdür. "Şükrüli'llâh" ifadesi ayrılık gecesinin sona ermesi sebebiyle Allah'a şükür ifadesi olarak beyitte yer almıştır.

Şükrüli'llâh ay köñül kim ref' olup hicrân tûni

Ol kuyaş yüzün körer min Tiñriniñ kutluk küni (G. S. G. 601/1)

(Ey gönül! Allah'a şükürler olsun. Hicran gecesinin bittiği o güneş yüzlü sevgilinin yüzünü gördüğüm gün Tanrı'nın kutlu günüdür.)

4. Şairin Tasavvur Dünyasında Allah

Ali Şîr Nevâyî; şiirlerinde kavramları, ete kemiğe büründürerek okuyucu veya dinleyicinin zihninde bu kavramların daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Bu durum, onun üslubunun en belirgin özelliklerindedir. Şair, Garâibü's-Sıgar'da Allah'ın isim ve sıfatlarının söz konusu edildiği şiirlerde bu üslup özelliğinden faydalanmıştır. Ali Şîr Nevâyî; Garâibü's-Sıgar'da Allah'ın isim, sıfat ve Kur'an-ı Kerim'de Allah hakkında geçen ifadelerin yanı sıra, kendi kavram dünyası içinde bir takım terkipler oluşturarak Allah'ın vasıflarını sanatlı biçimde ifade etmiştir. Garâibü's-Sıgar'da Allah'ın yaratıcılık, rızıklandırma, kaderi ve kazayı tayin etme vasfını ifade eden pek çok dinî ve tasavvufî tabir vardır: "Câvîd İlâhî, İki âlem tarhına alem vuran, Kemâl-i şun' -ı ilâh, Naqqâş-ı şun', Şun' naqqâş, Kader şüret-geri, Naqqâş-ı kazâ, Şun' ilgi, Şun' -ı lâ-yezâl, Hâkîm-i şun', Meşşâte-i şun', Mî' mâr-ı şun', Şun' mi' mârı Kazâ sayyâdı, Naqqâş, Kısmet hakîmi, Ezel naqqâş, Kazâ ilgi, Hakîm-i kudret, İzîd-i pâk, Dâver-i a' zam, Şâh (Şeh, Pâdişâh)." Şairin hayal dünyasında Allah ile ilgili oluşturduğu, terkip, tabir ve ifadelerin dağılımı tablo hâlinde gösterilmiştir.

İsim	Frekans
Câvîd İlâhî	1
Ezel naqqâş	1
Hâkîm-i şun'	1
Hakîm-i kudret	1
İki âlem tarhına alem vuran	1
İzîd-i pâk	1
Kader şüret-geri	1

Ḳazâ ilgi	1
Ḳazâ muşavviri	2
Ḳazâ şayyâdı	1
Kemâl-i şun ^ç -1 ilâh	1
Ḳısmet ḥakîmi	1
Kird-gâr	1
Meşşâte-i şun ^ç / Meşşâte-i Ḳazâ, Ḳazâ meşşâtesi	3
Mi ^ç mâr-1 Ḳazâ /Şun ^ç mi ^ç mâr1	1
Naḳḳâş	3
Naḳḳâş-1 Ḳazâ /Ḳazâ naḳḳâş1	1
Naḳḳâş-1 şun ^ç /Şun ^ç naḳḳâş1	5
Şun ^ç ilgi	2
Şun ^ç -1 lâ-yezâl	2
Şâh, Şeh, Pâdişâh, Dâver-i a ^ç zam	3
Yâr/Yâr-1 bâkî	13

Tablo: 2 Şairin Tasavvur Dünyasında Allah ile İlgili İfadelerin Kullanım

4. 1. Câvid İlâhî

Şairin Allah'ın baki, ebedî olma durumunu ifade etmek için kullandığı tabirlerden biri olan Câvid İlâhî, onun Allah hakkında oluşturduğu bir tasavvur olarak düşünülebilir.

Dalâlet küyiniñ mahzûnlarığa

Cehâlet deştiniñ mecnûnlarığa

Şefi^ç itkil anı câvid İlâhî

Mini hem koymağıl nevmîd İlâhî (H. D. Mes. 1/5-6)

(Baki olan Allah! Hak yoldan sapmışların mahallesinin mahzunlarına, cehalet çölünün mecnunlarına onu [Hz. Muhamed'i] şefaateci kıl, beni de o şefaatten mahrum etme.)

4. 2. Hâkîm-i şun^ç , Hakîm-i kudret

Aşağıdaki beyitte “Hâkîm-i şun^ç”, yaratması hikmet üzerine olan yaptığını hikmet üzerine yapan anlamında Allah için kullanılmış bir tabirdir. Beyitte oluşturulan tasavvura göre yaratmasını hikmet üzerine yapan Allah, insanlara ah çekmeyi nasip ettiğinden onların ahı göğü kaplamıştır:

Ġaraż ol yüzni mestûr asramağ tur kim Hâkîm-i şun^ç

Uluska âh iter kısmet anı âyîne-fâm eylep (G. S. G. 63/6)

(İnsanların ahını ayna renkli yapıp insanlara ah çekmeyi nasip eden ve yarattığını hikmet üzerine yaratan Allah'ın yüzünü örtüp saklamasındaki maksat budur.)

Hakîm kelimesi sözlükte: “*Âlim, bilgin, her şeyi bilen; tabiatı inceleyen felsefeci; tabip, doktor. [Allah'ın adlarındandır.]*” (Devellioğlu 2002: 313) anlamına gelir. Ali Şîr Nevâyî bu kelimeyi, “Hakîm-i kudret” terkibi içinde kudreti hikmet üzere olan Allah anlamında kullanmıştır:

Hakîm-i kudretiñ allında çarh ile encüm

Muħaḫkar eyle ki haşhâş u dâne-i haşhâş (G. S. G. 253/8)

(Kudretini hikmet üzerine kullanan Allah'ın yüceliği karşısında felek ve yıldızlar haşhaş ve haşhaş tanesi kadardırlar.)

4. 3. İki Âlem Tarhına Alem Vuran

Şairin Allah ile ilgili tasavvurlarından birisi de Allah'ın iki âlemde de varlık levhası üzerine alem vurmasıdır. Beyitte bu dünya ve ukba hayatına dair her bilginin levh-i mahfuz'da yazılı olması hususu anlatılmaktadır.

Çü levh-i vücûd üzre tartıp kalem

İki kevn tarhığa urdı ‘alem (G. S. Mes. 683/113)

(Allah, varlık levhası üzerine kalem çekip iki âlem [dünya ve ukba] tertip edip ona kendi nişanını vurdu.)

4. 4. İzîd-i pâk

Garâibü's-Sıgar'da Allah için kullanılan terkiplerden biri de İzid-i pâktir. Allah'ın temizlik, güzellik, iyilik vasfına işaret eden bu ifade aynı zamanda onun çirkinlikleri örtme ismini çağrıştırmaktadır:

Pâklik perdeside tutsun anı İzid-i pâk

Kim irür asru yüzi pâk ü özi pâk yigit (G. S. G. 85/5)

(Yüzü ve özü çok güzel yiğidi [sevgili], kötülükleri çirkinlikleri yok eden Allah temizlik perdesinde tutsun.)

4. 5. Kader sûret-geri

Şair, Allah'ı ifade etmek için “Kader sûret-geri” terkiibini kullanmıştır. Aşk, âşığın kaderinde vardır. Beyte göre “Kader sûret-geri” (Allah), sevgilinin şeker saçan dudağının rengini, Ferhâd'ın canından sızan kandan oluşturmuştur. Beyitte şirin, kelimesi hem tatlı, sevimli hem de Ferhâd'ın mahbubu anlamındadır:

Meger Ferhâd cânıdın sızıp kanıdın itti reng

Ḳader sûret-geri şîrîn leb-i la‘l-i şeker-bârın (G. S. G. 504/4)

(“Kader sûret-geri” sevgilinin şeker saçan şirin dudaklarının rengini Ferhad'ın canından sızan kandan karıştırıp yaratmıştır.)

4. 6. Kazâ sayyâdı

Aşk, âşığa ezelde nasip edilmiştir. Aşkın av mazmunu ile anlatıldığı aşağıdaki beyitte; “Kazâ sayyâdı” (Allah) can ipliklerini tuzak yaptığından sevgilinin dudakları, gönül kuşunu ezelde

(elest meclisi) avlamıştır. “Kazâ şayyâdı”, beyitte geçen av mazmunu ile ilgi kurularak Allah’ın kaza ve kaderi tayin etme vasfını ifade etmektedir:

Ezelde la‘ liñe şayd itkeli köñlüm kuşın gûyâ

Ķazâ şayyâdı cânlar riştesin yaptı dâm eylep (G. S. G. 63/2)

(Gönül kuşu, sevgilinin dudaklarına avlansın diye kaza avcısı [Allah], ezelde can ipliklerini tuzak yaptı.)

4. 7. Kazâ ilgi

Kazayı ve kaderi tayin eden Allah’tır. Şair, Allah’ın bu vasfını ifade etmek için “Ķazâ ilgi” tabirini kullanmıştır:

Ķazâ ilgi tiler min yir bile hem-vâr kılgay kim

Zamân ehl-i zamân dik ğayr-ı nâ-hem-vârlık bilmes (G. S. G. 249/7)

(Zaman, zaman ehli gibi kendinden başkasının varlığını bilmez. Kaza eli beni yerle bir etmek ister.)

4. 8. Kazâ musavviri

Musavvir, “*tasvir, resim yapan, ressam, figürist*” (Devellioğlu 2002: 687) anlamına gelir. Ali Şîr Nevâyî, Allah’ın varlıkları en güzel biçimde yaratması vasfını, nakkaşa benzer bir şekilde musavvir kelimesi çerçevesinde metafor oluşturarak anlatmıştır. Şair, Allah için “Ķazâ Muşavviri” tabirini kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin dudağının rengi ile akik ve la‘l arasında ilgi kurularak Allah’ın sevgilinin dudaklarının rengini en güzel surette yaratması hususu dile getirilmiştir:

Ķazâ muşavviri gûyâ hâl itti la‘ lî reng

Lebiñ ‘ aķıkını eyler maħalde reng-âmîz (G. S. G. 224/2)

(Kazâ musavviri [Allah] , dudağının akikini oluştururken onu la‘l rengi ile karıştırıp yaratmıştır.)

Klasik şiirin tasavvur dünyasında sevgili, en üstün vasıflara sahiptir. Sevgili ile ilgili tasvirler ve hayaller hep bu anlayış doğrultusunda oluşturulmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik bakımından üstün niteliklere sahip olması, Kazâ musavviri’nin başka kimseyi onun kadar güzel yaratmaması sebebiyle açıklanmıştır:

Ni ĩurfa şûreti bar dur ki hîç şûret ile

Ķazâ muşavviri kılmadı beyle taşvîrî (G. S. G. 632/2)

(Sevgilinin ne hoş sureti vardır. Kazâ musavviri [Allah], hiç kimseyi bu kadar güzel surette yaratmamıştır.)

4. 9. Kemâl-i sun‘ -ı ilâh

Allah’ın yaratıcılık vasfının mükemmelliğini ifade etmek için divanda “kemâl-i şun‘ -ı ilâh” terkihi zikredilmiştir. Âşık, sevgilinin yüzünün ve gözünün güzelliğini görüp hayran olmuştur, Allah’ın yaratıcılığının mükemmelliğine şahit olan âşık, şaşkınlığını “lâ ilâhe illâllâh” (Allah’tan başka ilah yoktur) diyerek belirtmiştir.

Yüz ü közüñde mu‘ ayyen kemâl-i şun‘ -ı ilâh

Ni yüz durur bu ni köz lâ ilâhe illâllâh (G. S. G. 536/1)

(Sevgilinin yüz ve gözünde Allah'ın mükemmel biçimde yaratma gücü açıkça görülür. O yüz ve göz ne güzel yaratılmıştır, Allah'tan başka ilah yoktur.)

4. 10. Kısmet hakîmi

Bütün mahlûkatın nasibini ayıran Allah'tır. Nevâyî, bu durumu Allah için “Kısmet hakîmi” tabirini kullanarak ifade etmiştir. Beyitte, meyhane mecazi anlamda tekke anlamı taşımaktadır:

Tutmaduğ ihtiyâr ile mey-ğâne şâri' in

Kısmet hakîmi beyle çivürdi ' inânımız (G. S. G. 218/6)

(Meyhane kaidelerini kendi isteğimizle seçmedik. “Kısmet hakîmi” [Allah], dizginimizi bu yöne çevirdi.)

4. 11. Kird-gâr

Yapan, yaratan anlamına gelen kird-gâr kelimesi, aşağıdaki beyitte Allah anlamında kullanılmıştır:

Îlâhâ Pâdişâhâ Kird-gârâ

Saňa açuk nihân u âşkârâ (G. S. G. 5/1)

(Ey Padişah! Ey Yaratıcı! Ey Allah! Gizli açık her sey sana ayandır.)

4. 12. Mi' mâr-ı kazâ /Sun' mi' mârı

Ali Şîr Nevâyî, Garâibü's-Sıgar'da Allah'ın yaratma vasfını ifade ederken “Mi' mâr-ı kazâ /Sun' mi' mârı” terkiplerini kullanmıştır. Beyitte Allah'ın âlemi aşk üzerine yarattığı, aşkın da gözyaşı dökmekten ibaret olduğu dolaylı yoldan anlatılmaktadır.

Köz yaşımdın nem tapıp tur gerçi mi' mâr-ı kazâ

Bağladı kök günbedi tâkıını istiḥkâmlıg (G. S. G. 312/6)

(Kaza mimarı [Allah] , gökkubbeyi sağlam yapmışsa da gökkubbenin sağlamlığı artsın diye gözlerimden nem elde etmektedir.)

Kaş ile çatı arasında şekilce ilgi kurulan aşağıdaki beyitte, Allah yerine “Mi' mâr-ı şun' ” terkipleri kullanılmıştır. Allah'ın yaratma vasfı bu terkip ile ifade edilmiştir:

Ḳâleb itti yeñi aynı tâḳ için mi' mâr-ı şun'

Ḳudret ilgi bağlağan sâ' at kaşın tâḳı ḥamın (G. S. G. 465/4)

(Yaratılış mimarı, sevgilinin kaşının eğriliğini kudret eli ile yarattığında onu yeni aya kalıp olması için halk etti.)

4. 13. Meşşâte-i şun' , Meşşâte-i kazâ, Kazâ meşşâtesi

Allah'ın yaratmasındaki güzelliği ifade etmek için şair, süs ve süsleme ile ilgili olarak “Meşşâte-i şun' , meşşâte-i kazâ, kazâ meşşâtesi” gibi terkiplere yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte gelin süsleyicisi anlamına gelen meşşate ile yaratma, yapma anlamına gelen şun' kelimesi bu maksatla terkip oluşturarak “Meşşâte-i şun' ” ifadesi beyitte zikredilmiştir. Güneş ayna, akşam kül olarak hayal edilmiş; aynanın külle parlatılması geleneği hatırlatılmıştır:

Meşşâte-i şun' uñ durur ol kim nefes içre

Kün közgüsün aqşâm külidin kıldı mücellâ (G. S. G. 3/3)

(Yaratılış süsleyicin [Allah], her vakit güneş aynasını akşam külüyle parlatır.)

Sevgilinin güzelliğinin ve Allah'ın sevgiliyi güzel bir surette yaratmasının anlatıldığı aşağıdaki beyitlerde şair, “kazâ meşşâtesi” tabirini kullanmıştır:

Meşşâte-i kazâ bizemiş hâl ü hâttını

Bî-ihtiyârlıgda maña bar mu ihtiyâr (G. S. G. 175/6)

(Senin benini ve ayva tüyelerini Kazâ süsleyicisi [Allah], bezediğinden benim irademi kullanma seçeneğim kalmamıştır.)

Ķazâ meşşâtesi pervâneler cismi küli birle

Hemânâ kim yaruttı şem' niñ mir' at-ı ruhsârın (G. S. G. 504/2)

(Kazâ süsleyicisi [Allah], pervanelerin bedeninin külü ile mumun yanak aynasını parlattı.)

4. 14. Nakkâş, Nakkâş-ı kazâ, Kazâ nakkâşı, Nakkâş-ı şun', Sun' nakkâşı, Ezel nakkâşı

Nakkaş; eserini yaparken varlıkları, göze hoş gelecek surette boyar. Garâibü's-Sıgar'da geçen “Naqqâş, Naqqâş-ı kazâ, Naqqâş-ı şun'” gibi tabirler; Allah'ın varlıkları en güzel bir surette yaratma vasfını ifade etmek için kullanılan ifadelerdir. Şairin bu kullanımı, onun mensubu olduğu Nakşibendilik inancı ile de ilişkilendirilebilir: “*Nakşibendiliğe yakın olan veya bu anlayışın pek çok düsturunu şiirlerine birer motif olarak taşıyan şairler öncelikle sık sık nakş, nakkaş, cilve; suret sözcükleriyle şiirler söylemişlerdir. Bu onların ilk belirgin özelliği olarak dikkat çeker*” (Toprak 2021: 174).

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin kıyafetlerinin renginin “Naqqâş-ı kazâ” tarafından cennet güllerinin renginden karıştırılarak oluşturulduğu ifade edilmiştir.

İzdi cennet gülleridin reng naqqâş-ı kazâ

Sin kiyer dik çünkü bolmas dehr ara peydâ benefş (G. S. G. 278/4)

(Kaza nakkaşı [Allah], cennet güllerinden ezip karıştırdığından dünyadaki menekşelerin rengi senin giydiğin kıyafetlerin deseni kadar güzel olamaz.)

“Naqqâş-ı kazâ” (Allah), o gül yanaklı servinin suretini çizdiğinde ay; güneşin görünüşünü beğenmeyip onu taşlamış denilerek sevgilinin gül yanağının güzelliği vurgulanmıştır. Sevgilinin yanağı, güneşin kızıl rengi ve kanlı yara arasında çağrışım yapılmıştır.

Çikkende naqqâş-ı kazâ ol serv-i gül-rûh şüretin

Güyâ bigenmey taşlamış tarh eylep ay kün hey'etin (G. S. G. 520/1)

(Kaza nakkaşı [Allah], o gül yüzlü servinin [sevgili] suretini yaparken ay, güneşin görünüşünü beğenmeyip onu taşlamış.)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yanağının yuvarlaklığını anlatırken Allah'ın sevgilinin yanağını, güneş yuvarlaklığına denk yarattığını söylemiştir. Allah'ın yaratma vasfını “Naqqâş-ı şun'” tabiri ile dile getirmiştir.

‘ Âriziñ devrin çikerde gûyiyâ naqqâş-ı şun'

Mihr devri birle ting açmış idi pergârını (G. S. G. 623/5)

(Yaratma nakkaşı [Allah], yanağının yuvarlaklığını yaparken güneşin yuvarlaklığına denk olsun diye pergelini güneş yuvarlaklığı ölçüsünde açmıştı.)

Allah'ın mahlûkatı güzellik üzerine yaratması, evrenin belli bir ahenk içinde olması sebebiyle yaratıcı için tasavvufta nakkaş tabiri kullanılmıştır. Nevâyî aşağıdaki beyitlerde nakkaş kelimesi ile Allah'ın varlıkları estetik bir biçimde yaratma vasfını ifade etmiştir.

Zihî kemâl ile kevneyn nakşığa nakkâş

Mükevvenât vücûdnu u cûduñ eylep fâş (G. S. G. 253/1)

(Nakkaş [Allah], varlıkların oluşum sırlarını faş eyleyerek iki dünya nakşını mükemmel bir biçimde yapmıştır.)

Köz tutar irdim kalem kirpiklerimdin bağlatıp

Ger ezelde körsem irdi sûretiñ nakkâşını (G. S. G. 643/3)

(Senin suretinin nakkaşını ezelde görseydim gözlerimi kırpmadan bakabilmek için kirpiklerimi bağlatıp bakardım.)

Tarh kelimesi; “1. Atma, koma, bırakma. 2. Dağıtma, bölme, ta' yin. 3. Kurma, tertipleme, düzenleme. 4. Mat. Çıkarma, fr. Soustraction. 5. g. s. süslemeli desen. 6. Bahçede çiçek dikmek üzere ayrılan yer” (Devellioğlu 2002: 1033) gibi anlamlara gelmektedir. Şair; tarhın bir cisim üzerine desen çizme anlamını çağrıştırmak Allah'ın ezelde tüm varlıkları güzel bir surette yaratması hususunu “Ezel nakkâşî” ifadesi ile anlatılmıştır.

Ezel nakkâşî tarh eyleyde gül-bergi nümûdârın

Meger pergâr kıldı bülbül-i şer-geşte minkârın (G. S. G. 504/1)

(Ezel nâkkâşî [Allah], gül yapraklarının desenlerini çizmek için avare bülbülün gagasını pergel yaptı.)

4. 15. Sun' ilgi

Allah'ın yaratıcılık vasfını ifade etmek üzere şairin divanda kullandığı ifadelerden birisi de “Şun' ilgi” (yaratma eli)dir. Aşağıdaki beyitte şair gökkubbenin yaratılışını somutlaştırarak anlatmıştır:

Ni binâ irkin bu kim bir pâre kâşî tüşmedi

Kılğalı bu tākñı şun' ilgi mînâ-kârlıgı (G. S. G. 311/6)

(Bir çini parçası bile düşmeyen bu dünya nasıl bir yapıdır? Yaratılış eli onun kubbesini mavi renkli sıradan yapmıştır.)

Sevgilinin yüzü ile gül, dudağı ile kevser meyi ve bal arasında ilgi kurulan beyitte sevgilinin dudağının rengi ve tadının güzelliği; yaratma elinin kevser şarabının üzerine bal damlatıp su ve gül ile karıştırılması sebebine dayandırılmıştır:

Kevser meyini şehd üze şun' ilgi tamızıp

La' liñ muşammer eyledi ol âb u gül bile (G. S. G. 549/6)

(Yaratılış eli, kevser şarabını bal üzerine damlatıp ona su ve gül katarak sevgilinin dudaklarını yarattı.)

4. 16. Sun' -1 lâ-yezâl

Sevgilinin yüz ve kaş güzelliğinin vurgulandığı aşağıdaki beyitte, “şun' -1 lâ-yezâl” terkihi kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü ay, kaş hilale teşbih edilmiştir.

Ni kaş u yüz durur saña ay şun' -1 Lâ-yezâl

Bir ay başında körmedi hiç kim iki hilâl (G. S. G. 394/1)

(Baki yaratıcı, sana ne kadar güzel bir yüz ve kaş vermiştir. Hiç kimse bir ay başında iki hilali görmemiştir.)

4. 17. Şah (Şeh, Padişâh, Dâver-i a‘zâm)

Garâibü’s-Sıgar’da “padişah, şeh, dâver-i a‘zam” gibi kelimelerin Allah anlamında kullanıldığı beyitler vardır. Mecazi anlamda bu kelimeler, Allah anlamında düşünülmüştür. Padişah kelimesi, aşağıdaki beyitte Allah’ı ifade etmek için kullanılmış, gizli açık her şeyin ona ayan olduğu belirtilmiştir.

Îlâhâ Pâdişâhâ Kird-gârâ

Saňa açuğ nihân u âşkârâ (G. S. G. 5/1)

(Ey Padişah! Ey Yaratıcı! Ey Allah! Gizli açık her sey sana ayandır.)

Allah’ın yaratıcılık vasfının “bâğ-ı hulk” terkihi ile anlatıldığı beyitte, hükümdar anlamına gelen dâver kelimesi, “Dâver-i a‘zam” şeklinde terkip yapılarak Allah anlamında kullanılmıştır.

Ay Nevâyî çın bahâr irkin ve yâhud körgüzür

Bâğ-ı hulkıdın ulusğa Dâver-i a‘zam bahâr (G. S. G. 156/9)

(Ey Nevâyî! Ya tam bahar vaktidir yahut yüce hükümdar [Allah], yaratılış bağından insanlara baharı gösterir.)

4. 18. Yâr, Yâr-ı Bâkî

Şairin Allah’ı ifade etmek için tercih ettiği kelimelerden biri de yârdır. Yâr kelimesi genel olarak sevgiliyi ifade etmektedir. Klasik Türk şiirinin örtük yapısı içinde sevgilinin mahiyetini tespit etmek oldukça güçtür. Divanda yâr kelimesi pek çok kez zikredilmiştir. Bu kelimelerden bazıları, beytin bağlamı içinde mecazi anlamda Allah’ı ifade edecek mahiyette kullanılmıştır:

Zâhid uçmağ tiledi yârdın u min hem özin

Yâ Rab uşbu iki maṭlûb ber-â-ber mü ikin (G. S. G. 472/6)

(Zahit sevgiliden cenneti istedi ben ise kendisini (sevgiliyi) istedim. Ey Allah’ım! Bu iki istek eşit midir?)

Allah, baki sevgilidir. Onun dışındaki baki görülen her şey aslında fânidir.

Ay Nevâyî çâk bolğan könlüne kıldım nazâr

Yâr-i bâkî anda bâkî özgeler fâni imiş (G. S. G. 280/7)

(Ey Nevâyî! Parça parça olmuş gönlüne baktım. Orada Baki sevgili [Allah], ölümsüzmüş, başkaları fâniymiş.)

Sevgilinin güzelliğinin alışveriş metaforu ile anlatıldığı beyitte, sevgilinin güzelliği zuhur edince dünya ve ukba pazarında yüzlerce kavga çıkacağı söylenmiş; sevda kelimesi ile yazılışı aynı olan ve ticaret, alışveriş anlamına gelen sûdâ kelimesine çağrışım yapılmıştır. Ticarete bir eşyanın talibi çok ise pazar yerinde kavga çıkar. Kevneyn bâzârı, dünya ve ukba hayatını ifade ettiğinden beyitte kast edilen sevgili, hakiki sevgili olan Allah olmalıdır. Varlığın pazar yeri olarak tasavvur edildiği aşağıdaki beyte göre Allah’ın güzelliği zuhur edince sevdaya düşen herkes iki cihan pazarında kavgaya tutuşmuştur:

Zihî ḥüsnüñ zuhûrdın tüşüp her kimgе bir sevda

Bu sevdâlar bile kevneyn bâzârıda yüz gavgâ (G. S. G. 2/1)

(Güzelliğin ortaya çıkınca herkes sevdaya düşer. Bu sevdalar ile iki dünya pazarında yüzlerce kavga çıkar.)

Sonuç

Bu çalışmada, Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında İslami ve tasavvufi inanışlar çerçevesinde; Allah tasavvuru açıklanmıştır. Din ve tasavvuf ile ilgili unsurlar, birbirini bütünleyen yapıda olduğundan din ve tasavvuftaki Allah tasavvuru birlikte ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen isim, sıfat ve ifadeler vasıtası ile dinde yaratılışın gayesi ve mahiyeti, Allah-insan (kul)-evren ilişkisi açıklanmıştır. Ali Şîr Nevâyî'nin diğer Türkçe divanlarından da örnekler verilmek suretiyle İslami ve tasavvufi çerçevede şairin Allah hakkında oluşturduğu hayal ve tasavvurlar hakkında ön bilgi verilmiş, şairin divanda yer verdiği Allah ile ilgili inanışlar değerlendirilmiştir.

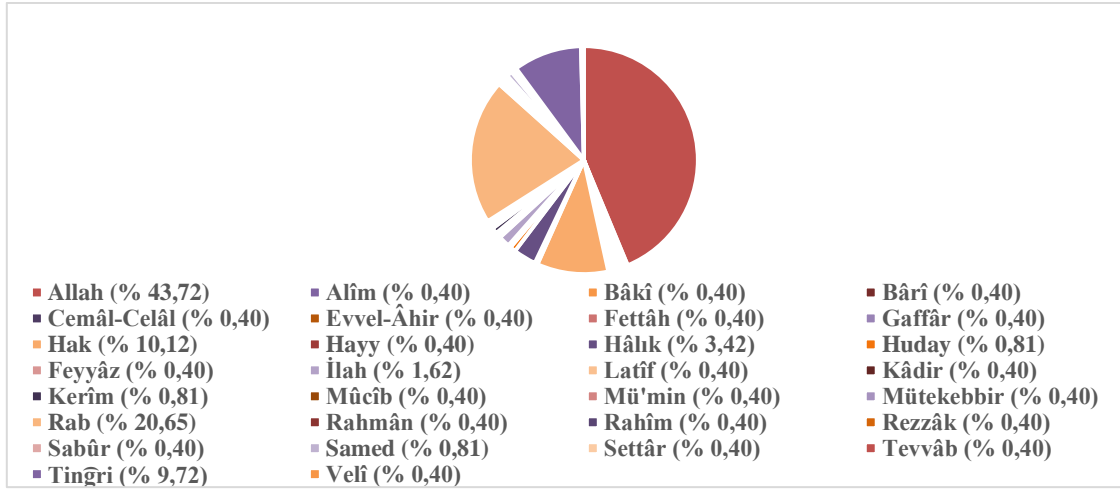
Şair, Türk-İslam edebiyatı geleneğine uygun olarak divanın dibacesi olan Hutbe-i Devâvîn ve Garâibü's-Sıgar'da her nazım şeklinin ilk örneklerinde tevhit ve münacat niteliği taşıyan şiirlerde Allah'ın varlığı, birliği, yüceliği gibi konuları ele aldıktan sonra; naat ve miraciye içeriğine sahip şiirlere yer vermiş, Hz. Muhammed'i övmüş, onun miraç hadisesini anlatmış, bu tür şiirlerde de Allah ile ilgili hususları dile getirmiştir.

Allah adı, bazı şiirlerde şükür, dilek (dua), yemin, feryat, şaşırma ve hayret ifadelerinin içinde geçmiştir. Şükür ve dua ifadelerinde Allah adının geçmesi, onun her şeye kudretinin yetmesi ile ilgilidir. Yemin ifadesinin içinde Allah adının geçmesi, Allah'ın tüm inanış biçimlerinde ortak kutsal varlık olarak görülmesindedir. Şaşırma ve hayret ifadesinin içinde Allah lafzının geçmesi, Allah'ın kudreti karşısında hayran olma durumunun ifadesidir. Feryat ifadesi içinde Allah adının geçmesi ise Allah'ın kimsesizlerin kimsesi olması, merhameti ile herkese muamele etmesi, zalimlerden şikâyet edilebilecek yegâne kişi ve merci olmasından kaynaklanmaktadır.

Garâibü's-Sıgar'da şükür ifadesi olarak “şükürü'llâh, El-ḥamdü li-mevcûdi'l-hedâyâ ve ni'âm”; yemin ifadesi olarak “Tiñri için, Ḥudây için”; dilek ve dua ifadesi olarak “Tiñri besî tutsun, yâ Rab”; şaşırma ifadesi olarak “Allah Allah, yâ Rab”; feryat ifadesi olarak ise “yâ Rab yâ Rab” gibi ifadeler zikredilmiştir.

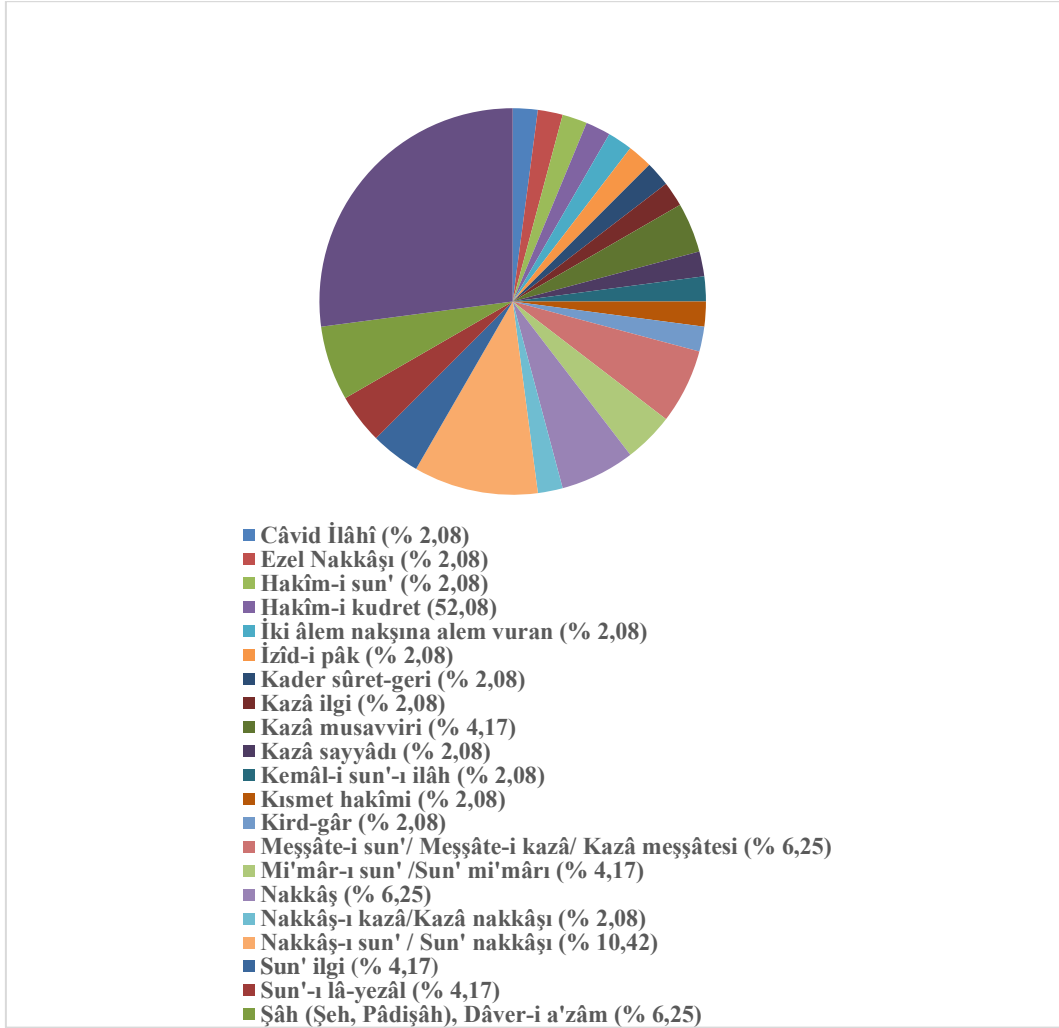
Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında Allah ile ilgili inanışlardan bazıları şu şekildedir: Gizli, açık her şey Allah'ın varlığının delilidir. Allah, her varlığı nimetiyle besleyen, kimseye muhtaç olmayan; muhtaç olunandır. Allah'ın dergâhına dervişler de padişahlar da muhtaçtır. Allah'ın nimetlerinden cahiller de bilginler de beslenir. İnsanlara gizli olan Allah'a âşikârdır. Asrın sultanları da evsiz barksız dilenciler de hacetlerini Allah'tan dilerler. Allah, lâ-mekândır; onun olmadığı mekân ve ona izafe edilen mekân tasavvur edilemez. Allah'ın kudreti karşısında kanadı kırık sinek ile büyük bir fil acizlikleri bakımından birdirler. İman edenler, cennetin nimetlerine erişmekten ziyade Allah'ın didarını görmeyi dilerler. Allah, saadeti dilediği kuluna bağışlar. Sevgiliye kavuşmayı dileyen kişi, varlığından (benliğinden) kurtulmalıdır. Allah, kendisine kavuşma saadetini, fena makamına ulaşabilene nasip eder. Melekler, Allah'ın adını zikir ve tesbih ederler. Allah'a kavuşmak isteyenin dünyadan elini, eteğini çekmesi gerekir. Allah, dilediği kuluna gayb ilmini verir. Allah, Hz. Muhammed'in adına habib diyen sevgilidir.

Şekil: 1 Allah'ın isimlerinin kullanımı

Allah'ın isimlerinin kullanımı adı grafikte de görüldüğü üzere Garâibü's-Sıgar'da Allah'ın isimlerinden en çok Allah sözcüğü zikredilmiş bu kelimedenden sonra Rab, Hak ve Tiğri kelimeleri kullanılmıştır.

Şekil: 2 Şairin tasavvur dünyasında Allah ile ilgili ifadelerin kullanımı

Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar adlı divanında “Şairin tasavvur dünyasında Allah ile ilgili ifadelerin kullanımı adlı grafikten hareketle şairin Allah tasavvuru hakkında çıkarılabilecek sonuçlar şu şekildedir:

Ali Şîr Nevâyî, Garâibü's-Sıgar'da; Allah'ın yaratıcılık, rızıklandırma, kaza, kısmet ve kaderi tayin etme, yarattıklarını en güzel ve mükemmel biçimde yaratma gibi vasıflarını; İslam ve tasavvuf düşüncesi çerçevesinde ifade ve hayal zenginliği içinde ve somutlaştırarak anlatmıştır.

Şairin tasavvur dünyasında Allah çok çeşitli ifadelerle anlatılmıştır: Câvid İlâhî, İki âlem tarhına alem vuran, Kemâl-i şun^ç -1 ilâh, Nakkâş-1 şun^ç, Şun^ç nakkâş, Kader şüret-geri, Nakkâş-1 kazâ, Şun^ç ilgi, Şun^ç -1 lâ-yezâl, Hâkîm-i şun^ç, Meşşâte-i şun^ç, Mi^ç mâr-1 şun^ç, Şun^ç mi^ç mârî Kazâ şayyâdı, Nakkâş, Kısmet hâkîmi, Ezel nakkâş, Kazâ ilgi, Hâkîm-i kudret, İzîd-i pâk, Dâver-i a^ç zam, Şâh (Şeh, Pâdişâh).

Allah'ın yarattıklarını, en güzel ve mükemmel yaratması hususunu ifade etmek için “Nakkâş, Ezel nakkâş, İki âlem tarhına alem vuran, Kemâl-i şun^ç -1 ilâh, Kazâ muşavviri, Meşşâte-i şun^ç, Nakkâş-1 kazâ, Nakkâş-1 şun^ç, Şun^ç nakkâş” gibi ifadelerle yer verilmiştir. Şair; nakkaş, musavvir, meşşâte kelimelerinin süs ve süsleme ile ilgili çağrışım gücünden faydalanmıştır. Nakkaş ile ilgili terkiplerin şairin mensubu olduğu Nakşibendilik inancı ile ilgili bir tercih olduğunu söyleyebiliriz.

Ali Şîr Nevâyî, Allah'ın yaratıcılık vasfını ifade etmek amacıyla “Mi^ç mâr-1 şun^ç, Şun^ç mi^ç mârî, Şun^ç ilgi, Şun^ç -1 lâ-yezâl, Kird-gâr, Kemâl-i şun^ç -1 ilâh” ifadelerini zikretmiştir. Kazayı, kaderi, kısmeti tayin eden Allah'tır. Şair Allah'ın bu vasıflarını ifade etmek üzere “Kısmet hâkîmi, Kazâ ilgi; Kader şüret-geri, Kazâ şayyâdı” gibi terkipleri kullanmıştır.

“Hâkîm-i şun^ç, Hâkîm-i kudret ve Kudret hâkîmi” gibi ifadelerde Allah'ın her şeyi hikmet üzerine yaratma ve her şeye hükmetme vasfına çağrışım yapılmıştır.

Câvid İlâhî tabiri, Allah'ın Baki ismine karşılık gelmektedir. İzîd-i pâk; Allah'ın iyilik, güzellik ve temizlik vasfını ifade eden bir terkiptir.

Grafikte görüldüğü üzere Allah için şairin en çok tercih ettiği tasavvur yâr kelimesidir. Garâibü's-Sıgar'da insanın ve kâinatın yaratılış sebebi ile ilgili olarak İslam ve tasavvuf düşüncesi doğrultusunda; Allah'ın bilinmek ve sevmek düşüncesi ile kâinatı ve insanı yarattığını ifade eden kudsî hadise telmih yapılmıştır. Yaratılışın gayesi, tasavvuf düşüncesinin tesiri ile genel anlamda aşk ile açıklanmıştır. Şair bu durumu, Garâibü's-Sıgar'ın Hutbe-i Devâvîn kısmında yer alan bir rubaide şu veciz ifadelerle dile getirmiştir: “Her şeyden münezze olan yüceler yücesi Allah, aşk denizini ağzına kadar doldurup keyfiyet cevheri ve söz incisi verdiği insanı dalgıç gibi bu denize saldı.” Divanda aşk, kişiyi olgunlaştıran (insan-1 kâmil), bir vasıta olarak görülmüştür. Elest meclisi ile ilgili inanış aşk anlamında düşünülmüş, şarap metaforu ile ilişkilendirilerek örtük veya açık bir biçimde aşk, yaratılışın amacı olarak görülmüştür. Bu anlamda âşıklık vasfının âşığın kaderinde yazılı olduğu ifade edilmiş, aşk hususunda çekilen acılara âşığın sabretmesi gerektiği hatırlatılmış ya da zahidin âşığı ayıplamaması gerektiği söylenmiştir.

Hz. Muhammed'in övüldüğü şiirlerde kâinatın yaratılışı ile ilgili olarak “*Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım*” anlamına gelen “*Levlâke levlâke lemâ halaktü'l eflâk*” kudsî hadisine (Cebecioğlu, 2014: 308) mana ve lafız bakımından iktibas yapılmıştır.

Ali Şîr Nevâyî Garâibü's-Sıgar adlı divanında aşkın bir varlık olan Allah'ı, İslam ve tasavvuf düşüncesi doğrultusunda estetik bir biçimde anlatmıştır. Garâibü's-Sıgar'da Allah tasavvuru ile ilgili elde edilen sonuçlar, Ali Şîr Nevâyî'nin diğer divanlarında bu konu ile ilgili

olarak yapılacak çalışmaların sonuçları ile karşılaştırılarak şairin Allah algısı daha kapsamlı bir şekilde ortaya konulabilir.

Kaynaklar

- Andrews Walter (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Armutlu, Sadık (2020). *Gazel Felsefesi Gazelde Beşerî Aşkın Kaynaklarını Aramak (Hadarîlik-Uzrîlik)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem (2014). *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayıncılık.
- Devellioğlu, Ferit (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. 19. bs., Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, Muhammed Nur (2008). “Divan Şiirinde Şarap Metaforları”, *Türk Dili ve Edebiyatı*, S.38, s. 68-86.
- Hamran, Talat Sait (2006). “Klasik Şiir Estetiği”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, C. I, s. 349-390.
- İz, Mahir (1981). *Tasavvuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*. İstanbul: Med Yayınevi.
- Karabey, Turgut (2017). *Nesîmî Hayatı-Sanatı-Eserleri-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaörs, Mehmet Metin (2016). *Nevâdirü’ş-Şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Önal (1996). *Fevâidü’l-Kiber*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kut, Günay (2003). *Garâibü’s-Sigar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, Hayrettin vd. (2014). *Kur’ân Yolu Meâlî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Macit, Muhsin (1991). “Molla Câmî’nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, s. 519-528.
- Mazıoğlu, Hasibe (2017). *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. 3. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mengi, Mine (2003). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı’*. Haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ögke, Ahmet (2015). *Sûfîlerin İnsan ve Âlem Telakkisi Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özönder Barutçu, Sema (1996). *Ali Şîr Nevâyî: Muhâkemetü’l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rahimi, Ferhad (2016). *Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Saygın, Muhterem (2022). *Ali Şîr Nevâyî’nin Garâibü’s-Sigar Adlı Divanının Tahlili*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Schimmel, Annemarie (1999). *İslamın Mistik Boyutları*. Çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabbacı Yayınevi.
- .....(2002). *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabbacı Yayınevi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2001). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. bs., İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Topaloğlu, Bekir (1995). “Esmâ-i Hüsnâ”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 404-418.
- .....(2013). “Velî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 24-25.

Toprak, Funda (2021). *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Alî Şîr Nevâyî*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkay, Kaya (2002). *Bedâyi 'u'l-Vasat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit yayınları.